

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра філософії**

«На правах рукопису»
УДК 364-78-055.2(477)

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Богочев Р.М.
«__» _____ 2021 р.

**Магістерська дисертація
на здобуття ступеня магістра
зі спеціальності 231 «Соціальна робота»
на тему: «Специфіка соціальної роботи з жінками в установах державної
кримінально – виконавчої служби України»**

Виконала
студентка VI курсу, групи СРз-01мп
Афанасьєва Єлизавета Сергіївна _____

Керівник:
д. філос. н., професор кафедри філософії
Препотенська М.П. _____

Рецензент:
ст.викладач кафедри теорії
і практики управління
Іщенко А.М. _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних
посилань.
Студентка _____

Київ – 2021 року

АНОТАЦІЯ

Афанасьєва Є.С. Специфіка соціальної роботи із жінками в установах Державної кримінально-виконавчої служби України. — На правах рукопису. Магістерська дисертація за спеціальністю 231 Соціальна робота. — Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", кафедра філософії. — Київ, 2021. — 122 с., список джерел з 85 найменувань, 5 додатків.

У дисертації проаналізовано теоретичні напрацювання у сфері соціальної роботи у місцях позбавлення волі. У роботі розглянуто специфіку соціальної роботи із жінками у вітчизняних та західних установах кримінально-виконавчої служби. Визначено технології та методи соціальної роботи із ув'язненими жінками, окреслено роль волонтерства пробації. Визначено професійні якості соціального робітника, розкрито специфіку соціалізації жінок у місцях позбавлення волі, проблематичні фактори їхньої соціальної адаптації у колонії, складне ставлення до материнства та інституту сім'ї, показано важливість гендерного підходу у соціальній роботі із ув'язненими. Запропоновано соціально – комунікативний тренінг, метою якого є створення умов для подальшої успішної ресоціалізації засуджених. Важливим елементом визначено відповідальне материнство як у стінах колонії, так після відбування покарання.

Благополуччя дитини, її інтереси та здоров'я мають бути головною метою діяльності органів соціальних служб, держави та сім'ї. Тому нами запропоновано соціально-комунікативний тренінг і тренінг «Мати та дитя» для засуджених жінок колонії №74. Метою тренінгових занять є розвиток комунікативних та профорієнтаційних навичок засуджених жінок, який полегшить їм процес ресоціалізації. Заняття повинні сприяти формуванню почуття відповідального материнства та батьківства, протистояти девіантному материнству, створити умови для емоційно позитивного регулярного контакту дитини та матері протягом усього терміну відбування покарання. В ідеалі подібні тренінгові сесії повинні виховати більш гармонійні дитячо-батьківські відносини, що позитивно позначиться і на материнському ставленні до дитини, і на корекції емоційних порушень у самих дітей Будинку дитини. Запроваджена програма соціально-комунікативного тренінгу для засуджених передбачає також оволодіння набором необхідних та достатніх навичок для реалізації здорового способу життя, зниження ризику девіантної поведінки.

Ключові слова: соціальна робота, волонтерство пробації, місця позбавлення волі, жінки-засуджені, ресоціалізація, авторефлексія, відповідальне материнство.

SUMMARY

Afanasieva E.S. Specifics of social work with women in the institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine. - On the rights of the manuscript.

Master's thesis in specialty 231 Social work. - National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky", Department of Philosophy. - Kyiv, 2021. - 122 pp., List of sources from 85 titles, 5 appendices.

The dissertation analyzes the theoretical developments in the field of social work in places of imprisonment. The paper considers the specifics of social work with women in domestic and Western penitentiary institutions. Technologies and methods of social work with women prisoners have been identified, and the role of probation volunteering in working with prisoners has been outlined. The specifics of women's socialization, professional qualities of a social worker, prisoners in prisons, problematic factors of their social adaptation in the jail, difficult attitude to motherhood and the institution of the family, the importance of gender approach in social work with prisoners. proposed social - communicative training using training which aims to create conditions for further successful resocialization of convicts. Responsible motherhood is becoming an important element both within the colony and after its release from prison.

The mother's attitude to the child, determining her role for the family is of great importance in the process of working with the convict. The well-being of the child, his / her interests and health should be the main goal of the activities of social services, the state and the family. Therefore, we have proposed a social and communicative training and training "Mother and Child" for convicted women in the colony №74. The purpose of the training sessions is to develop communication and career guidance skills of convicted women, as they will facilitate the process of resocialization. Classes should promote a sense of responsible motherhood and fatherhood, and counteract deviant motherhood, create conditions for emotionally positive regular contact between child and mother throughout the sentence. Ideally, such training sessions should cultivate a more harmonious child-parent relationship, which will have a positive impact on the mother's attitude to the child, on the correction of emotional disorders in the children of the Orphanage. The introduced program of social and communicative training for convicts also provides for mastering a set of necessary and sufficient skills for a healthy lifestyle, reducing the risk of deviant behavior.

Key words: social work, volunteer probation, women convicts, resocialization, self-reflection, responsible motherhood.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	10
1.1. Теоретико-методологічні аспекти професійної діяльності соціальних працівників та волонтерів в установах виконання покарання	10
1.2. Професійно-етичні основи соціальної роботи із категоріями засуджених - жінок	25
1.3. Законодавча база соціальної роботи у місцях позбавлення волі	30
Висновки до 1 розділу	37
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	38
2.1. Напрямки, моделі і механізми соціальної роботи у місцях позбавлення волі	38
2.2. Види волонтерської діяльності у здійсненні соціальних проектів в місцях позбавлення волі	51
2.3. Гендерна специфіка соціальної роботи у жіночих колоніях	58
Висновки до 2 розділу	64
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ЖІНОЧІЙ КОЛОНІЇ (ЧОРНОМОРСЬКА ВИПРАВНА КОЛОНІЯ УДПТС УКРАЇНИ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ №74)	68
3.1. Підготовчий етап роботи соціальних працівників і волонтерів із жінками-засудженими. Роль авторефлексії соціального працівника	68
3.2. Документальне супроводження соціальної роботи в жіночій колонії	75
3.3. Програма соціально – комунікативного тренінгу для соціальної допомоги у жіночій колонії: соціальна діагностика та соціально-психологічна корекція	82
Висновки до 3 розділу	97

	5
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	99
СПИСОК ПОСИЛАНЬ	106
ДОДАТКИ.....	116
Додаток А. Приклад угоди про сумісну діяльність	
Додаток Б. Приклад листа на дозвіл на вхід до виконання покарань соціальних робітників/волонтерів	
Додаток В. Програма тренінгу для жінок, які відбувають покарання у Чорноморській виправній колонії колонії УДПтС України в Одеській області №74	
Додаток Г. Програма тренінгу «Розвиток психологічної стійкості жінок у важких життєвих ситуаціях»	
Додаток Д. «Комунікативні ігри»	

ВСТУП

Актуальність. Сучасний стан кримінально-виконавчої служби України потребує підвищення ефективності роботи установ та органів виконання покарань до рівня європейських стандартів. Тож досить доречним став процес гуманізації умов відбування покарання, і в цьому контексті особливої актуальності набуває соціальна робота із засудженими. Вона створює умови для підтримки і втілення гарантій певних соціальних прав людей в місцях позбавлення волі. Будучи складовою частиною загальнодержавної системи соціального забезпечення та опікування, соціальна робота із засудженими має важливе індивідуальне і суспільне значення. Її суть виражається, з одного боку, у запобіганні подальшій негативній поведінці засуджених, навчанні мирному врегулюванню спірних моментів, а з іншого боку – у спробі зменшити деструктивні наслідки позбавлення волі не тільки для засудженого, а й для його сім'ї, оточення на волі. Адже соціальна робота у місцях позбавлення волі покликана формувати передумови для подальшого повноцінного соціального функціонування осіб, звільнених з виправних установ.

Особливої уваги потребує соціальна робота із засудженими жінками, які являють собою специфічну соціальну групу. Нерівність та дискримінація, з якими стикаються жінки на волі, у багато разів нарощуються у місцях позбавлення волі. Необхідно, щоб тюремний режим забезпечував піднаглядних жінок належною психологічною підтримкою, профорієнтацію, навчальними курсами, охороною здоров'я та можливістю користуватися правами людини в цілях майбутньої реінтеграції в суспільстві. Загалом центральною задачею соціального працівника в цьому руслі є допомога жінкам-ув'язненим у можливості побудувати своє життя заново. На сучасному етапі розвитку установ позбавлення волі доцільно провести вдосконалення їхньої організаційної структури, зробити її більш гнучкою та динамічною. Для цього в наш час розширюється практичний інструментарій

соціальної роботи з ув'язненими жінками. Адже жінка, яка відбуває покарання – це перш за все особистість, яка потребує комплексного індивідуального підходу у процесі ресоціалізації з урахуванням її емоційного стану та попереднього життєвого досвіду. Зокрема, для вдосконалення організації ресоціалізації у роботі з засудженими жінками залучають стажерів та волонтерів, які надають не тільки консультативну та психологічної допомогу засудженим, а й використовують ефективні методи соціальної роботи з ними, проводять заходи щодо профілактики можливих депресій, всебічно надають допомогу в професійній орієнтації з подальшим влаштуванням, залучають їх до виховних заходів та соціально-корисної діяльності тощо.

Отже, соціальна робота із засудженими жінками – нагальна задача соціальних працівників, волонтерів та інших спеціалістів, дотичних до такої специфічної комунікації. Своєчасна соціальна реабілітація звільнених жінок забезпечить більш здорове суспільство.

Наукова розробленість проблеми дослідження. Темі дослідження присвячено чимало наукових робіт вітчизняних та зарубіжних авторів. Характеристиці особистості злочинців з урахуванням гендерних аспектів присвячено наукові розвідки А. Абазер, П. А. Бровського, К.А. Дьоміної, О.Г. Зубова, С. В. Кулакова, С.А. Лузгіна, М.І. Кузнецова, Н. А. Перкова. Етапи ресоціалізації засуджених жінок вивчали Т.Н. Волкова, А. В. Старшинова, О. Б. Архипова. Роль соціальної адаптації засуджених висвітлено у роботах М. В. Миронової, О. В. Таволжанського. До правових основ охорони материнства та дитинства звернено дослідження В.В. Ашмянцева, С. О. Виноградова, Л.А Сошина. Авторефлексію соціального працівника у роботі із засудженими жінками розглядали Е. Н Чекушкіна, О. Н.Родина.

Однак слід зазначити, що до цих пір бракує досліджень щодо окремих проблем перебування жінок у місцях позбавленні волі, й зокрема, мало описано проблему материнства і дитинства у місцях позбавлення волі. Це

спонукає більш докладно проаналізувати стан жінок-засуджених, їхню індивідуальну та колективну специфіку, намітити ефективні напрямки соціальної допомоги цій категорії населення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерську дисертацію виконано на кафедрі філософії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» згідно з ініціативною темою «Загальнонаукові засади та інноваційні практики соціальної роботи».

Об'єктом дисертаційного дослідження є соціальна робота з жінками у місцях позбавлення волі.

Предметом дослідження виступають форми і методи допомагаючої соціально-психологічної роботи з жінками у місцях позбавлення волі.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що соціальний робітник, працюючи із засудженими жінками, повинен мати високий рівень авторефлексії та сукупність ефективних прийомів і моделей соціальної допомоги із залученням волонтерів для роботи у сфері ресоціалізації засуджених.

Метою дослідження є аналіз специфіки соціальної роботи у місцях позбавлення волі в цілому та, зокрема, із засудженими жінками, і розробка відповідних моделей соціальної роботи.

Досягнення поставленої мети зумовило постановку і виконання таких дослідницьких завдань:

- розглянути теоретико-методологічні засади та законодавчі акти щодо соціальної роботи в установах виконання покарань;
- виявити професійно-етичні основи соціальної роботи із категоріями засуджених;
- дослідити напрямки соціальної роботи та волонтерства пробації у місцях позбавлення волі;

- проаналізувати гендерні особливості жінок засуджених та специфіку соціальної роботи з ними;
- розробити соціально – комунікативні тренінги соціальної роботи із засудженими у Чорноморській виправній колонії №74 УДПіТС України в Одеській області.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного, аналогія, моделювання); емпіричні (контент-аналіз, анкетування, спостереження, порівняння).

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

1. Виявлено специфіку соціалізації жінок-засуджених у місцях позбавлення (емоційну лабільність, соціальну диференціацію дефіцит родинного спілкування, професійну деформацію, проблеми материнства)
2. Розкрито значення процесу авторефлексії соціального працівника та визначено етапи планування його роботи:
 - запровадження індивідуального підходу до особистості осудженої;
 - уникання соціально- психологічної стигматизації у спілкуванні із засудженими;
 - повага до приватного життя засудженої;
 - емоційна дистанція у спілкуванні;
 - соціальне супроводження засуджених замість соціального пресингу з боку соціального працівника.
3. Показано доцільність волонтерства пробації у роботі із засудженими жінками (індивідуальне стажування, корпоративне волонтерство, співпраця із міжнародними організаціями).
4. Розроблено програму соціально – комунікативного тренінгу для соціальної допомоги у жіночій колонії з урахуванням проблем материнства та дитинства.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у перспективі впровадження теоретичних положень роботи у програми спецкурсів в системі освіти соціальних працівників та використанні тренінгових матеріалів у практиці соціальної роботи в місцях позбавлення волі.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднено на XI Міжнародній науково-практичній конференції кафедри філософії КПІ ім. Ігоря Сікорського «Соціальна робота: виклики сьогодення. Інноваційні соціальні проєкти та волонтерські практики (25 листопада., м. Київ) на тему «Специфіка соціальної роботи у пенітенціарних установах»

Результати дослідження оприлюднено на Міжнародній науково-теоретичній конференції «Features of the development of modern science in the pandemic'sera» (3 грудня, м. Берлін) на тему «Діалог як провідна форма порозуміння»

Публікації.

1. Афанасьєва Є.С., Препотенська М.П. «Специфіка соціальної роботи у пенітенціарних установах». *«Соціальна робота: виклики сьогодення. Інноваційні соціальні проєкти та волонтерські практики.* Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Київ: 2021.
2. Препотенська М.П., Афанасьєва Є.С., «Діалог як провідна форма порозуміння» *«Features of the development of modern science in the pandemic'sera».* Тези доповідей науково-теоретичній конференції. Берлін: 2021, с. 111-112.

Структура магістерської роботи. Завдання дослідження зумовили структуру дослідження. Вона складається зі вступу, 3 розділів, 9 підрозділів, висновків та списку посилань. Перший розділ присвячено теоретичним засадам соціальної роботи у місцях позбавлення волі. У другому розділі розглянуто зміст соціальної роботи у місцях позбавлення волі. У третьому презентується тренінговий концепт соціальної роботи у жіночій колонії на

прикладі Чорноморської виправної колонії УДПтС України в Одеській області №74.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

1.1 Теоретико-методологічні аспекти професійної діяльності соціальних працівників та волонтерів в установах виконання покарання

Соціальна робота сьогодні може розглядатися як один з інститутів сучасного громадянського суспільства. Історична логіка професіоналізації соціальної роботи демонструє розвиток специфічної сфери діяльності від приватних ініціатив взаємодопомоги до побудови державного механізму, що забезпечує реалізацію соціальних гарантій та підтримку громадян.

Особливість професії соціального працівника полягає в тому, що вона безпосередньо залежить від політичної та економічної ситуації, що не тільки тягне за собою певні труднощі в розвитку самої професії, а й актуалізує необхідність в постійній роботі над доказом її доцільності в тих чи інших формах. По суті, соціальна робота в суспільстві виконує найважливішу функцію – функцію посередництва. Вона стає тим інститутом громадянського суспільства, завдяки ефективній діяльності якого в рамках конкретних ситуацій, у повсякденному побутовому житті людей «забезпечується узгодження загального і приватного інтересів, в результаті чого соціальна справедливість приймає цілком конкретних обрисів, відповідні суб'єктивному уявленню про неї кожної людини» (Певная, 2012, с. 47)

Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі в сучасних умовах є одним із основних напрямів діяльності ДКВС України. Однак подібна оцінка вказаної сфери не означає чіткого усвідомлення як поняття та змісту соціально-виховної роботи, так і запланованих за її допомогою результатів. Незважаючи на зазначену оцінку названої діяльності, а також те, що КВК України передбачає проведення саме соціально-виховної

роботи, більшість наукових публікацій присвячено або соціальній (соціально-педагогічній) роботі із засудженими, її суб'єктам, методам, формам та процедурі, або виховній роботі.

Наприклад, О. Л. Караман у своїх працях окреслила «філософські основи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими, сутність, принципи та зміст цієї діяльності, основні риси професійного портрета соціального педагога». (Караман, 2012),

А. В. Скіць вказує, що особливої актуальності питання визначення завдань соціально-виховної роботи набуває у «зв'язку з тим, що поняття «соціально-виховна робота» є комплексним і таким, що поєднує в собі два напрями: виховну і соціальну роботу, які, звичайно, мають свої суттєві особливості та відмінності» (Скіць, 2011). О. О. Шкута сформулював припущення що соціально-виховна робота у виправних колоніях направлена на формування та закріплення у засуджених прагнення до зайняття «суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів і галузевих нормативних актів при відбуванні покарання та формування на її основі законослухняної поведінки в колонії і за її межами». Автор обґрунтував, що соціально-виховна робота із засудженими є «основним чинником щодо їх виправлення і ресоціалізації, передбачає комплекс заходів і норм поведінки, обов'язкових для засуджених. Водночас вона забезпечує: корисну зайнятість засуджених; розвиток у них творчих здібностей і професійних навичок; формує правову та моральну поведінку в колонії та за її межами, створює умови збереження соціальних зв'язків з родичами та близькими, сприяє соціальній адаптації і процесу підготовки до звільнення тощо». (Шкута, 2011)

На думку Л. М. Завацької, соціально-виховна робота має такі складові: виховна робота, соціальна робота, психологічна робота. Виховна робота — це «система педагогічно обґрунтованих заходів, спрямованих на корекцію поведінки засуджених з метою досягнення позитивних інтелектуальних, духовних і фізичних змін в їх особистості та усунення особистісних

деформацій». А соціальна робота — являє собою «специфічний вид комплексної діяльності з надання соціальної допомоги, спрямований на забезпечення всебічної життєдіяльності людини в умовах позбавлення волі, відтворення повноцінної людської особистості, формування та збереження корисних навичок та відновлення й розвиток соціальних зв'язків» У той момент коли психологічна робота це перш за все — «професійна діяльність психологів щодо надання засудженим психологічної допомоги стосовно попередження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість, розробки і реалізації спільно з персоналом установ виконання покарань індивідуальних програм психокорекційного і педагогічного впливу на засуджених» (Завацька, 2008).

Аналіз роботи С. В. Лучко більш детально показує взаємовідношення соціальної та виховної роботи із ув'язненими в установах виконання покарань, автор наголосив, що поняття «виховна робота» та «соціально-виховна робота» не є тотожними, соціальна робота не підміняє виховну, так само як і виховна не може замінити соціальну. Відмінності й відносна самостійність соціальної та виховної роботи в установі виконання покарань полягають, перш за усе, у «співвідношенні об'єкта і предмета впливу цих видів діяльності, а також за часовою та просторовою характеристиками». (Лучко, 2012)

Водночас вони відрізняються специфікою завдань і форм, здійснюваних в умовах установ виконання покарань. Автор робить припущення, що державний діяч «пішов шляхом дуалізму при врегулюванні питань соціальної та виховної роботи, закріпивши у КВК України (ч. 1 ст. 123) збірне поняття — соціально-виховна робота)». Проте вони відрізняються своєю сутністю категорії по своїм характеристикам, але зобов'язані діяти «в унісон» для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. При цьому соціальну роботу можна окреслити як цілеспрямовану, планомірну діяльність персоналу, працюючого у місцях позбавлення волі, а також представників інших соціальних інституцій, яка

базується на основі психолого-педагогічних принципів, форм, методів та спрямована на формування й закріплення в засуджених поважного ставлення до людини, суспільства, прагнення до зайняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів. С. В. Лучко дійшов висновку, що поява нового поняття «соціально-виховна робота» у кримінально-виконавчому законодавстві безумовно була пов'язана з «необхідністю реформування кримінально-виконавчої служби України, спрямованого на гуманізацію та соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права і свободи людини, встановлення системи соціальних і правових гарантій, що забезпечують правовий статус засуджених, приведення порядку і умов відбування покарання відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів». (Лучко, 2012)

У цьому контексті соціальна робота в установах виконання покарання розуміється як «допомога у вирішенні соціально корисних завдань, що стоять перед засудженими». У вузькому — «як діяльність інституту соціальних працівників, свого роду «провідників», консультантів, що допомагають засудженим обрати і реалізувати оптимальний шлях досягнення своїх соціально корисних цілей» (Багрєєва, 2001, с. 97).

З точки зору С. А. Ветошкіна, значення соціальної роботи у місцях позбавлення волі полягає «в організації комплексу психолого-педагогічних заходів, спрямованих на вирішення проблеми соціалізації особистості засудженого, вихованні у нього соціально цінних властивостей, які дозволять йому нормально існувати як у виправній колонії, так і за її межами» (Ветошкін, 2001, с. 52).

О. О. Лук'янчук, аналізуючи правові та управлінські аспекти соціальної роботи із засудженими, тлумачить соціальну допомогу в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні — «як сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на

створення умов, що сприяють включенню засуджених у нормальну життєдіяльність на волі після відбуття покарання» (Лук'янчук, 2007, с. 47). У вузькому — «систему організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, що реалізуються учасниками кримінально-виконавчих відносин, спрямованих на створення передумов для виправного процесу та надання матеріальної й іншої соціальної підтримки засудженим, які її потребують» (Лук'янчук, 2007, с. 48).

Дослідниця Н. А. Перкова запропонувала вести соціально-виховну роботу з ув'язненими жінками більш гуманними методами: «Більше половини опитаних жінок вважають, що виправленню в місцях позбавлення волі найбільше сприяє релігійне виховання та гуманне ставлення персоналу». Вони погоджуються з тим, що саме віра в Бога допомагає їм долати буденність життя. Крім релігії, «важливим фактором виправлення третина засуджених жінок назвали соціально-виховну роботу (телебачення, книги, газети, зайняття спортом)» (Перкова, 2008, с. 80).

М. С. Рибак висловлює думку щодо поєднання схеми соціально-виховної роботи як єдності двох процесів: «соціалізації, оскільки формується нова система норм, поглядів особи та антисоціалізації, оскільки знищується стара система цінностей, норм, людських якостей». Ресоціалізація відповідно — це коректування особистих якостей особи у напрямі надання їй меж, необхідних і достатніх для життя в певній позитивній або нейтральній, з точки зору суспільної безпеки, соціальній групі, певному мікросередовищу. (Рибак, 2011)

Т. Н. Волкова зазначає, що ресоціалізація осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, «є системою послідовних етапів, культурно-виховних заходів, що позитивно відображають дію і результати суб'єктивно-особистісного виховання засудженого, а також ефективність реабілітаційно-виховної роботи адміністрації установи кримінально-виконавчої системи». Саме тому авторка зауважує на необхідності

соціально-виховної роботи із засудженими на основі індивідуального плану й відповідності йому з першого дня перебування в установі. (Волкова, 1995)

Деякі дослідники справедливо стверджують, що виховна робота із засудженими, а особливо із засудженими жінками, в установах виконання покарань — це гендерно чутлива, професійна діяльність вихователя, яка базується на гуманному ставленні до засудженого, «спираючись на позитивні якості особистості, урахування групових та індивідуальних особливостей.» Ще А. С. Макаренко констатував, що «не може бути виховання, якщо немає вимогливості». (Макаренко, 1958). Дійсно, освітній вплив, направлений лише на «придушення, нейтралізацію негативних якостей особи, також малоефективний, як і вседозволеність». Із цього приводу досить влучно зазначав С. Л. Рубінштейн, що «хто хоче виправити недоліки людини, повинен розуміти і її гідність, хоча б потенційну, тобто ті якості, які можуть бути перетворені в позитивні риси при належному спрямуванні» (Рубінштейн, 1959, с. 139).

Як зазначає С. А. Ветошкін, «специфіка виховної роботи із засудженими — це діяльність адміністрації закладу позбавлення волі, освітніх, культурних та інших організацій, громадян, самодіяльних організацій засуджених на основі соціально-педагогічної системи, що забезпечує виправлення моральних, правових, трудових, фізичних та інших напрямів виховного впливу, підвищення освітнього і культурного рівня засуджених» (Ветошкін, 2001).

Слід погодитись з думкою Г. З. Цибульської, яка визначає що виховна робота із засудженими — це «система психолого-педагогічних і соціально-правових заходів, спрямованих на виправлення засуджених, що має на меті підготовку їх до життя в суспільстві та послаблення негативного впливу позбавлення волі на особу і соціальну установку засудженого». Авторка також вказує на необхідність включення у роботу із засудженими виховного процесу, який би охопив «не лише психолого-педагогічні, але і соціально-правові заходи». У науці зустрічаються й інші визначення виховної роботи із

засудженими в установах виконання покарань, проте вони у переважній більшості схожі за своїм змістом. Узагальнюючи, можна дійти висновку, що в науці кримінально-виконавчого права «склалася складна ситуація стосовно питань вивчення соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі» (Цибульська, 2003). На думку дослідників, існуючий аналіз стосується тих видів роботи із засудженими, що не окреслюється чинним законодавством, замість того затверджені види діяльності не знаходять належного наукового підкріплення. Достатньо не однозначними є й практика організації соціально-виховної роботи із засудженими (Цибульська, 2003).

Волонтерський рух у сфері кримінального правосуддя може стати значно новим і дієвим методом вирішення проблем, пов'язаних з подоланням та попередженням злочинності. Це, безумовно, відноситься до роботи волонтерів в тюрмах. Вони є живою ниткою, що зв'язує «в'язницю» та «волю», їх діяльність в місцях позбавлення волі здатна перетворити нинішні фабрики злочинності в реальні виправні установи.

Розглянемо підходи до визначення терміну «волонтерство». Так, найбільш широке визначення феномена волонтерства міститься у документах Організації Об'єднаних Націй: «вклад особи у розвиток благополуччя своїх сусідів і суспільства в цілому, що зроблений поза рамками власної кар'єрної діяльності на засадах безкорисливості, безоплатності» (Anheier, 2001, с. 2).

Дане твердження дає підстави для виокремлення конкретних основ волонтерської діяльності. По-перше, волонтерство здійснюється задля благополуччя громади чи суспільства, тобто волонтерство є суспільно-корисною діяльністю, що не має на меті досягнення інших цілей, крім суспільного блага, в найзагальнішому вимірі – прирощення людського капіталу. Тобто волонтерство не є діяльністю на благо конкретної держави, воно не має політичного забарвлення, ґрунтується на загальнолюдських цінностях. По-друге, хоча у волонтерській діяльності суб'єкт може використовувати свої професійні знання, потенціал, але така діяльність не має сприяти досягненню його професійних, кар'єрних цілей.

По-третє, волонтерська діяльність є безкорисливою та безоплатною без будь-яких застережень, тобто умовою здійснення волонтерської діяльності для суб'єкта є наявність основної оплачуваної роботи чи інших джерел доходу.

З точки зору європейських дослідників, «волонтерство – це сума дій, які громадяни здійснюють одне для одного безоплатно зі своєї доброї волі» (INLOVE, 2006, с. 7). Волонтерство як інструмент прирощення соціального капіталу розглядається в роботі Й. Бейгбедера, який пише, що ефект волонтерства проявляється як «...пробудження потенціалу членів суспільства для покращення якості їхнього життя» (Beigbeder, 1991, с. 104). Значимість волонтерства як діяльності, що визнається суспільством, підкреслюється М.С. Шераден, який вважає, що волонтерство – це «послуги, які надаються в організованій формі суттєвої участі і внеску в місцевій, національній або світовій спільноті, що визнаються і цінуються суспільством з мінімальною грошовою компенсацією для учасників» (Sherraden, 2008, с. 163).

Слід усвідомлювати, що проблема виправлення правопорушника не може бути вирішена в системі тюреник - засуджений. Якісно нову ситуацію створює система співробітників місць позбавлення волі - волонтер - засуджений. Необхідна повна проникність в'язниць для волонтерів. Це унеможливить випадки порушення прав людини у місцях позбавлення волі, випадки жорстокого поводження адміністрації з ув'язненими та насильства одних ув'язнених над іншими. Включення волонтерів у життя в'язниці може в значній мірі пом'якшити існуючу в багатьох країнах конфронтацію між спільнотою ув'язнених і персоналом в'язниць, а значить – між в'язнем і суспільством.

Діяльність волонтерів зможе перетворити тюремну субкультуру зсередини і, відповідно, вирішити проблему негативного впливу цієї субкультури на суспільство, проблему ресоціалізації звільнених. Об'єктами волонтерської діяльності в системі кримінального правосуддя повинні стати також жертви злочину, сім'ї ув'язнених та інші групи ризику.

З огляду на важливість розвитку нового інституту для вирішення проблем попередження злочинності, слід внести до національних законодавств норми, що визначають статус волонтера, процедури і механізми захисту волонтерів (судової, адміністративної, соціальної тощо), вирішення конфліктних ситуацій між об'єктом і суб'єктом волонтерської діяльності, створити режим сприяння процесам розвитку волонтерського руху та іншим формам прояви життя локальної спільності. Волонтер повинен мати право постійного безперешкодного відвідування місць позбавлення волі.

Першочерговою задачею соціального працівника повинно бути розуміння важливості допомоги засудженим в їхньому усвідомленні необхідності змінити долю. Задля цього необхідно встановити довірливі відносини із засудженими та провести первинну діагностику. Однак поставити точний діагноз причин кримінальної поведінки тієї чи іншої особи важко, соціальний працівник може допомогти ув'язненим проаналізувати свої протиправні вчинки і допомогти їм визначити свої потреби.

Соціальні працівники разом з тим допомагають засудженим змінити поведінку, особливо в зв'язку з повсякденними проблемами тюремного побуту, серед яких: часті прояви насильства, сексуальні і сексуальних посягання, крадіжки, азартні ігри; рекет, психологічні та соціальні переслідування з боку співкамерників і персоналу, гомосексуальність, расові конфлікти, зловживання наркотиками і алкоголем. У даних випадках соціальні працівники надають консультативну допомогу своїм клієнтам. Вони разом з волонтерами можуть мотивувати до використання корисних навичок, що стануть в нагоді у побутових та життєвих ситуаціях. Так, засуджені до виконання покарання зазвичай з особливою складністю сприймають важливі і відповідальні рішення, і саме соціальні працівники готові надати допомогу в розгляді альтернатив та пошуках правильного вибору. Це відноситься до тих якостей і навичок, які знадобляться укладеними після звільнення, коли вони зіткнуться з безліччю проблем:

пошуком роботи, житла, їжі, одягу, транспорту, труднощами в спілкуванні з людьми.

Соціальні працівники та волонтери грають найважливішу роль в роботі з сім'ями, допомагають їм подолати психологічні, соціальні та економічні наслідки арешту одного з членів. Допомога сім'ї необхідна й після повернення ув'язненого з в'язниці, коли буде потрібно взаємне пристосування та перерозподіл гендерних ролей. Значна частина перерахованих завдань не може бути вирішена в звичайних розмовах та вимагає обміркованих дій з боку соціального працівника. У даних випадках першочергове значення мають його здатності встановлювати і використовувати посередницькій зв'язок. Спеціалісту доводиться працювати і з окремими людьми, і з громадою для того, щоб підготувати і забезпечити комплекс послуг, які знадобляться клієнту після звільнення.

Особливої уваги в соціальній роботі в установах виконання покарання заслуговує гендерний аспект. Гендерні відмінності пояснюються як природними (психофізіологічними) особливостями чоловіків і жінок, так і соціально-культурними факторами. З раннього дитинства нас оточують люди, засоби масової інформації формують образ, якими якими повинна володіти жінка, а якими – чоловік. Саме перебування жінки в місцях позбавлення волі вступає в конфлікт із закладеною соціальною роллю.

Існує гіпотеза, що жіноче співтовариство в місцях позбавлення волі не таке агресивне й ієрархічно структуроване, як чоловіче, але це життя діаметрально протилежне тому, яке пропонується за межами колонії. У науковій літературі поряд з поняттям «гендер» використовуються поняття «гендерний статус», «гендерний контракт» «гендерна асиметрія». Погляди авторів на перераховані поняття досить різноманітні. Дехто припускає, що вони знаходяться в єдиному понятійному полі, інші дефініціюють їх як абсолютно різні поняття в контексті єдиної проблеми. Як наслідок, поняття «гендерні дослідження» і «гендерний підхід» набувають досить широкого трактування.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що для вивчення даної проблеми, необхідно уточнити термінологію і зміст понять, які характеризують гендерний підхід у дослідженнях.

Так, на думку Шевченка З.В., розуміння поняття гендерного статусу необхідно розрізняти «загальний гендерний статус і індивідуальний. Загальний гендерний статус визначає місце в суспільстві цілої соціально-статевої групи (наприклад, жінок) в залежності від системи владних, культурних, релігійних відносин, які в ньому панують. Так, в патріархальному суспільстві гендерний статус жінки свідомо нижче гендерного статусу чоловіки» (Шевченко, 2015). Індивідуальний гендерний статус безпосередньо залежить від того, наскільки спосіб життя індивіда, способи його самореалізації відповідають загальноприйнятим гендерним стандартам конкретного соціуму. Індивідуальний гендерний статус – це місце індивіда в соціальній ієрархії, яке він займає відносно інших індивідів у залежності від ступеня свідомої чи несвідомої, добровільної або вимушеної підтримки (або зневаги) суспільно визнаного соціально-культурного, символічного конструкту своєї статі.

Згідно даного твердження на гендерний статус індивіда впливають як «зовнішні, так і внутрішньо особистісні чинники. Зовнішні фактори постають у вигляді специфічних стандартів, шаблонів поведінки для представників чоловічої та жіночої статі, які діють в кожній соціально-культурному середовищі, внутрішньо-особистісні фактори відповідають за ступінь відповідності реальної поведінки індивіда суспільно прийнятим стандартам жіночої і чоловічої моделі поведінки. Чим більше відповідність реальної поведінки очікуваному, тим вище гендерний статус індивіда в його соціально-статевій групі» (Шевченко, 2015).

Гендерні стереотипи - стійкі для даного суспільства в даний історичний момент подання про відмінності між чоловіками і жінками. Виділяють два напрямки вивчення гендерних стереотипів: гендерні ролі, гендерна

ідентичність. Слід згадати ще два широко використовуваних терміна: «маскулінність» і «фемінність».

Гендерні дослідження є комплексними, мають яскраво виражений міжгалузевий характер. Вивчення гендерної специфіки злочинності являє собою синтез кримінології, юридичної та пенітенціарної психології, соціології, кримінального та кримінально-виконавчого права.

Слід розуміти, що гендерний підхід являє собою у першу чергу засіб досягнення гендерної рівності, тобто як підхід, що сприяє реалізації одного з принципів кримінального права – принципу рівності громадян перед законом. Забезпечення та захист прав і законних інтересів людини й громадянина гарантовані Конституцією України. Однак, незважаючи на конституційні норми рівноправності жінок і чоловіків, має місце гендерна асиметрія, в тому числі і в діяльності кримінально-виконавчої системи.

З точки зору гендерної експертизи проблеми сьогодення, обумовлені різною статевою приналежністю і, як наслідок, різною соціально-правовою, психологічною, професійною, сімейною, кримінологічною специфікою засуджених, актуальні в сфері практичної діяльності установ виконання покарань.

Проблеми, що стосуються гендерної політики в законодавстві України (дослідження жіночої злочинності; диференціація та індивідуалізація призначення й виконання кримінальних покарань в залежності від статі; виконання і відбування кримінальних покарань особами, що володіють сімейним статусом від інших категорій засуджених; реалізація принципів кримінального права з урахуванням гендерного підходу; забезпечення реалізації прав і законних інтересів, давно є у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних вчених.

Так, Т. Головка розглядає гендерні проблеми стосовно усієї системи покарань. Звертає увагу на те, що «законодавець передбачає суттєві привілеї для жінок під час застосування покарань». Підкреслюється твердження, що «факт визнання законодавцем біологічних та фізіологічних особливостей

жінок під час призначення та відбування покарання є свідченням наявності певної дискримінації чоловіків, що суперечить принципу рівності громадян перед законом». (Головка, 2010)

На думку Ю. Шинкарьова «піклування про дитину мають забезпечувати як мати, так і батько». Вчений висловлює припущення щодо «ситуації, коли наявна сім'я неповного складу (за відсутності матері), арешт не має бути застосований до самотнього батька, який утримує та виховує дитину. Вирішення питання у такій спосіб є в інтересах дитини, яка не може залишитися без піклування». (Шинкарьов, 2006),

Отже у підсумку важливо окреслити що, здебільшого йдеться про порушення гендерної рівності стосовно чоловіка. Сутність таких висновків полягає у тому, що, оскільки кримінальне законодавство передбачає пільги лише для жінок-матерів, дискримінації зазнає чоловік-батько. Відповідно, ігноруються ті ситуації, коли чоловіки самотійно виховують дітей (неповна сім'я), піклуються про них, утримують їх матеріально.

Якщо порівняти міжнародно-правові та вітчизняні підходи у вирішенні розглядуваної проблеми, маємо зазначити наступне. Фактом є те, що міжнародно-правові стандарти в більшості своїй не містять спеціальних положень щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання засуджених жінок, які є вагітними, мають малолітніх дітей. Винятком є стадія виконання (відбування) певного виду покарання. Особливе значення соціально-демографічним властивостям засудженої жінки за спеціальними міжнародними стандартами надається лише на стадії виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Мінімальні стандартні правила поведження із в'язнями та Європейські тюремні правила (окрім вимоги забезпечити диференціацію та індивідуалізацію виконання покарання, нейтралізувати негативний впливу ізоляції на особистість засудженої особи) «чітко прописують особливості порядку та умов утримання в ізоляції вагітних жінок та жінок, які мають при собі малолітніх дітей. Відповідно, кримінальне

законодавство держав Європи не визначає особливих кримінально-правових інститутів, які б стосувалися лише засуджених жінок.» (М. Хавронюк, 2006),

М. Хавронюк який аналізував особливості виконання покарання та інші правові наслідки вчинення протиправного діяння окремими категоріями осіб у державах континентальної Європи (зокрема, жінками та особами, які піклуються про малих дітей), звернув увагу на те, що «спеціальних розділів чи глав, навіть статей, які б були присвячені особливостям кримінальної відповідальності і покарання жінок, у жодному з проаналізованих кримінальних кодексів немає». Вчений пояснює такий підхід законодавця «особливостями гендерної політики сучасних європейських держав, за якою чоловіки та жінки цілком рівні у своїх правах, обов'язках та відповідальності. В окремих державах ці питання регулюються окремими положеннями».

(Хавронюк, 2007),

Ділема полягає у тому, що наразі немає в правознавстві належним чином розроблених теоретичних засад, що дали б можливість дати відповідь на одне з основних гендерних питань: як слід забезпечити рівність прав чоловіків і жінок, які не є однаковими за своєю біологічною природою? Вченими О. Костенко, та І. Котюком, пропонується використовувати принцип «соціального натуралізму», який, в свою чергу, «надасть можливість сформулювати принцип гендерної адекватності, згідно якому біологічні особливості чоловіка та жінки не мають нівелюватися у праві шляхом створення привілеїв чоловікам та жінкам, а мають ураховуватися шляхом забезпечення адекватності ставлення суспільства до природних особливостей чоловіка і жінки». (Костенко, Котюк, 2004)

Гендерний підхід системі виконання покарання не може бути обмежений питаннями жіночої злочинності, але зростання жіночої злочинності робить його особливо актуальним. Останнім часом спостерігається зростання рівня вбивств та інших насильницьких діянь серед жінок.

Безумовно, жінки і чоловіки мають різні фізіологічні та психологічні потреби, які необхідно задовольняти під час застосування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі. Найбільш очевидним є те, що жінки і чоловіки психологічно різні, а також мають особливі медико-санітарні та гігієнічні потреби. Жінки також дуже часто є основними відповідальними за медичний нагляд по догляду за дітьми та іншими утриманцями зі складу сім'ї. Перед приміщенням у в'язницю вони могли бути жертвами сексуального домагання, а, перебуваючи у в'язниці, є найбільш схильними до каліцтв, психічного чи фізичного насильства.

Тюремні системи та тюремні режими зазвичай розраховані на переважну частину чоловіків - ув'язнених – від планування в'язниць до заходів безпеки, медичних установ, порядку контактів з членами сімей, роботи та навчання. В результаті, багато в'язниць мають тенденцію не відповідати потребам жінок-ув'язнених. Оскільки існує проблема меншим забезпеченням тюремних установ для жінок, то жінок-злочинниць. Найчастіше ув'язнених-жінок поміщають до в'язниці далеко від дому, обмежуючи їх контакт зі своїми сім'ями.

Однак саме тенденція до нівелювання специфіки жіночої злочинності вимагає виявлення ролі гендерних факторів, в тому числі таких, як статево-рольові приписи, стиль ставлення до життя, соціокультурні основи і психологічні стереотипи чоловічої та жіночої самоідентифікації.

Тому дана тема потребує подальшого розвитку і більшої уваги як з боку вчених, так і практиків. В даний час можна стверджувати, що відсутня однакова, системна, комплексна гендерна політика як в цілому, так і в частині застосування кримінальних покарань. Тому фактично не існує гуманного, раціонального та виваженого підходу, що відображає повну рівність, справедливе і гуманне ставлення до осіб, які мають особливості гендерного значення.

1.2 Професійно-етичні основи соціальної роботи із категоріями засуджених - жінок

Соціальна робота – це складна, емоційно напружена діяльність, що ставить до фахівця особливі вимоги: високий рівень професійних знань і навичок, а також цілий ряд особистісних якостей, серед яких психічна стійкість, громадська свідомість, висока соціальна мотивація. Важливо, щоб рівень професійної підготовки та особистісні якості соціального працівника відповідали вимогам, які висуває суспільство.

Пара останніх десятиліть були ознаменовані процесами широкого поширення ідеї міжнародного гуманітарного права із застосуванням прав людини на практиці. Як і всі об'єкти соціальної роботи, засуджені вимагають особливого етичного підходу при роботі з ними. Одним з аспектів продуктивної соціальної роботи із засудженими є використання адекватних ситуації професійно-правил і етичних норм.

Специфіка засудженого полягає в тому, що він перебуває певний час (тривалість призначеного судом терміну) в обстановці, де сформувалася складна субкультура, яка «потрапляє» в свідомість засуджених за вельми маленький часовий відрізок. Все це так міцно засвоюється засудженим, що, вийшовши на волю з місць позбавлення волі, він продовжує слідувати цим «нормам». Н.Б. Шмельова під цінностями соціальної роботи розуміє «провідну потребу – «служити своєю професією на благо оточуючих, що орієнтує професійно-особистісну активність соціального працівника в досягненні цієї гуманної мети» Вона виділяє три взаємопов'язані групи цінностей діяльності соціального працівника:

- 1) цінності, що відображають альтруїстичний характер діяльності - допомога іншому, слабо захищеним людям, які потребують підтримки,
- 2) цінності етичної відповідальності перед професією – відстоювання і захист гідності та цілісності професії, розвиток етичних норм, знань і місії соціальної роботи;

3) цінності, пов'язані з потребою самореалізації, самоствердженні та самовдосконалення особистості соціального працівника, досягнення професіоналізму діяльності (Шмелева, 1997, с.115-116).

Засвоєння і привласнення фахівцем системи професійно-етичних цінностей стає в сучасних умовах «найважливішим фактором прямої і опосередкованої гуманізації суспільних відносин, необхідною умовою соціального прогресу» (Медведева, 2020). Крім того, на нашу думку, тільки при наявності у фахівців соціальних служб професійно значущих якостей і за умови дотримання соціальними працівниками етичних норм і цінностей можна буде говорити про соціальну роботу як найгуманнішу професію, що потребує професійно-значущих якостей до особистості фахівця.

Соціальний працівник повинен вміти ефективно організовувати свою роботу, вміти чітко і грамотно говорити і писати, бути емоційно стійким, а також вчасно реагувати на емоційні і кризові ситуації. Професійні якості розглядаються як «прояв психологічних особливостей особистості соціального працівника». Не кожна людина може виконувати функції фахівця з соціальної роботи. Нерідко особистісні якості соціального працівника є базисними при становленні професійної майстерності. Опитування соціологів і психологів показують, що до оптимального набору особистісних якостей можна віднести: відповідальність, принциповість, спостережливість, комунікабельність, коректність (тактовність), інтуїцію, «особистісну адекватність по самооцінці та оцінці інших, здатність до самоосвіти, оптимістичність, мобільність, гнучкість, гуманістичну спрямованість особистості, співчуття до проблем інших людей, толерантність, терпимість» (Козлов, 2015). Практика показує: якщо у соціального працівника (майбутнього соціального працівника) «відсутній інтерес до інших людей та їхніх проблем, якщо він запальний і різкий у судженнях, категоричний в суперечці і не вміє сприймати чужу точку зору на певний предмет, він не зможе професійно виконувати свої функції» (Козлов, 2015).

До основних якостей особистості соціального працівника, на думку Медведєвої Г.П. відносяться «чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, уважність й спостережливість, толерантність, витримка й самовладання, доброта, любов до людей, самокритичність, адекватність самооцінки, терпіння, комунікабельність, оптимізм, сила волі, емпатія» (Медведєва, 2020). Перераховані якості характеризують не реальну, а ідеальну особистість, тому соціальний працівник повинен прагнути до самовдосконалення, вміти творчо мислити, дана специфіка роботи вимагає від фахівця творчого підходу у вирішенні різних проблем. В етиці соціального працівника А. А. Козлов виділяє такі принципи і норми моралі як «гуманізм та безумовна повага до людини, загострене почуття професійного обов'язку, загострене почуття добра й справедливості, сумлінність, ввічливість, терпимість, а також чесність та порядність».

Виділимо головні етичні стандарти соціального працівника при роботі з особами, які знаходяться в місцях позбавлення волі. До головних його положень відносяться:

- бути прикладом особистої поведінки, в роботі керуватися насамперед інтересами клієнтів;
- робити все, щоб сприяти великій самостійності клієнтів;
- поважати особисту долю клієнта і тримати в таємниці всі дані, взяті на протязі роботи з ним;
- у відношенні з співробітниками бути доброзичливим, поважним;
- в ході роботи функціонувати відповідно до призначення та моральних норм власної професії;
- служити на благо оточуючим. (Козлов, 2015)

До етичних стандартів ефективного спілкування соціального працівника можна віднести наступні:

1. Соціальний працівник «не повинен брати участь у справах, які пов'язані з брехнею, обманом, підробкою»;

2. Соціальний працівник «зобов'язаний чітко розмежовувати дії і свої заяви як приватної особи і як соціального працівника» (Холостова, 2016).

Соціальному працівнику необхідно «прагнути удосконалювати власні практичний досвід і професійні знання, ставити службовий борг понад усе». Слід мати на увазі, що соціальний працівник під час роботи у місцях позбавлення волі має справу з людьми, які порушили закон, які переживають складні соціальні проблеми. Особливості взаємодії зі складним контингентом у місцях позбавлення волі нерідко призводить до деформації особистості (професійної деформації) фахівця. Практика соціальної роботи у місцях позбавлення волі показує, що «необхідний облік особливостей емоційної стійкості та емпатії соціального працівника» (Пантюк, 2011). З цією метою рекомендується попередній аналіз особистісних характеристик проводити з метою професійного відбору.

Існує гіпотеза, згідно якої людям із вираженою емпатією не підходить дана професійна діяльність, оскільки вона передбачає взаємодію з людьми, які потрапили в особливо важкий стан і викликають співчуття;

- проводити систематичне навчання фахівців з метою придбання активних навичок керування своїми почуттями, вміння переключатися, знімати емоційну напругу;

- керуватися «правилом життя»: стан в роботі із засудженими не повинен переноситися на соціальне оточення (спілкування зі співробітниками, колегами і особливо на поведінку в сім'ї) (Ветошкин, 2001).

Зовнішньою стороною професійної культури фахівця із соціальної роботи «виступає індивідуальний стиль професійної діяльності. Індивідуальний стиль професійної діяльності виражається через індивідуальний прояв професійної майстерності у професійній діяльності фахівця». Він обумовлює особливості професійної діяльності, її результати і включає наступні елементи.

1. Прояв особистості професіонала. У процесі професійної діяльності проявляється конкретна людина, її стиль, особливості поведінки й мови. Професійна діяльність «олюднюється».

2. Власне ставлення фахівця до себе, суб'єктів професійної діяльності, до своєї роботи з ними.

3. Прояв професійної майстерності через:

- реалізацію технологій професійної діяльності, розроблених самим фахівцем або підібраних;

- прояв авторської професійної техніки фахівця. Через неї фахівець реалізує себе в професійній діяльності.

4. Визнання, актуалізація та неухильне виконання фахівцем загальнолюдських та професійних етичних норм і правил.

5. Рівень досягнутих значущих професійних результатів. (Фирсов, 2001)

Кримінально-виконавча система, будучи невід'ємною частиною суспільства, вимагає особливої уваги сучасних дослідників в області пошуку шляхів забезпечення соціальної безпеки, соціальної стабільності і соціального прогресу. Отже, професіоналізм фахівців, що працюють усередині кримінально-виконавчої спільноти, – «необхідна умова зниження криміногенності середовища виправних установ, а високий рівень професійної культури фахівців із соціальної роботи у місцях позбавлення волі - стратегічне завдання сучасного суспільства» (Галагузова, 2001, с.184).

Соціальна робота повинна допомагати людині розвиватися як особистості з високими гуманістичними цінностями і не повинна здійснюватися шляхом ломки особистості та порушенням гуманістичних цінностей. Справжня «соціальність» як певний тип та ступінь розвитку соціальної свідомості, поведінки і активності в суспільстві можлива тільки при ставленні до себе і інших людей як до особистостей, при повазі до їхньої індивідуальності, свободи і відповідальності. Таким чином, особистісно-

гуманістичний підхід визначає зміст і методи соціальної роботи, вихід за межі яких веде до деструкції і деформації людини і суспільства.

1.3 Законодавча база соціальної роботи у місцях позбавлення волі

Встановлення продуктивної співпраці між громадським і державним сектором є гарною підмогою для досягнення значних результатів у сфері соціальної роботи з різними категоріями засуджених.

Співробітникам соціальних організацій важливо знати, що воно не тільки бажано, але його дієвість закріплена законодавчими актами. Проте, щоб обидві сторони – кримінально-виконавча система і суспільство - змогли повніше задовольнити свої інтереси, їм необхідно добре знати закони, які безпосередньо відносяться до даної проблеми. Сьогодні напрацьовано механізми взаємовідносин, які нададуть згодом можливість досягти найкращих результатів і робити менше помилок.

У професійній діяльності соціальні працівники повинні керуватися наступними документами:

- 1) Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р №217А (III);
- 2) Конституція України;
- 3) Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV;
- 4) Закон України «Про попереднє ув'язнення»;
- 5) Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк »від 10 липня 2003 р №1104-IV;
- 6) ЗУ «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;
- 7) ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»;

- 8) ЗУ «Про пробацію»;
- 9) Постанова КМУ № 185 «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг» від 3 березня 2020 р.
- 10) Наказ Мінпраці та МОЗ від 24.01.2007 № 28/26 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо надання соціально-медичних послуг бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі», зареєстрований в Мін'юсті 14.02.2007 за № 129/13396 (із змінами);
- 11) Наказ Мінпраці від 25.04.2008 № 235 «Про затвердження Методичних рекомендацій для фахівців соціальної роботи, спеціалістів органів праці та соціального захисту населення щодо організації роботи з особами, звільненими з місць позбавлення волі».

Мінімальні стандартні Правила ООН щодо поводження з ув'язненими визначають функції фахівців із соціальної роботи в усіх виправних установах. Спеціаліст із соціальної роботи в цій системі має особливий статус. Згідно ст. 61 Правил він зобов'язаний вирішувати завдання всього комплексу виправній політики:

- підтримувати і зміцнювати соціально корисні зв'язки з родиною і правозахисними громадськими об'єднаннями;
- захищати громадянські інтереси засуджених;
- захищати право засуджених на соціальне забезпечення та інші соціальні пільги;
- інформувати і консультувати ув'язнених.
- підтримувати і зміцнювати соціально корисні зв'язки з родиною і правозахисними громадськими об'єднаннями;
- захищати громадянські інтереси засуджених;
- захищати право засуджених на соціальне забезпечення та інші соціальні пільги;
- інформувати і консультувати ув'язнених.

Ст. 80 зазначає, «що з самого початку відбування терміну потрібно думати про майбутнє, яке чекає в'язня після звільнення і рекомендує

проведення групової роботи» (Стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими, 1990).

Специфіка соціальної роботи у виправних установах полягає в тому, що її об'єкт – люди з високим рівнем тривожності, ізольовані від суспільства, позбавлені звичайного соціального статусу. Робота проводиться в умовах конфлікту двох ідеологій – ідеології тюремного персоналу та ідеології спільноти ув'язнених, переслідує виправну мету та триває після виходу ув'язненого на свободу у вигляді його соціальної реабілітації.

До установ, де передбачено проведення соціальної роботи, відносяться ізолятори тимчасового утримання, слідчі ізолятори, арештні будинки, виправно-трудова колонія загального, суворого та особливого режиму, виховно-трудова колонія для неповнолітніх, виправно-трудова поселення та місця відбування обмеження волі.

До завдань соціальної терапії входить:

- розвиток соціально-корисних зв'язків ув'язнених із зовнішнім світом;
- підвищення їх статусу в своєму середовищі, сприяння пошуку і реалізації позитивних соціальних інтересів;
- організація сприятливих взаємодій при збереженні мети покарання;
- сприяння створення прийнятних соціально-побутових умов, медичної та правової допомоги;
- забезпечення соціального і культурного розвитку ув'язнених.

Найважливішим етапом соціалізації ув'язнених та їх подальшої реабілітації виступає розвиток та збереження вже існуючих соціально-корисних зв'язків із зовнішнім світом. Спеціаліст з соціальної роботи узагальнює інформацію у ЗМІ, які публікують безкоштовні оголошення, розшукує родичів і знайомих шляхом запитів до паспортних столів, складає список людей і сімей, з якими слід зв'язатися або знаходять адреси органів влади місцевостей, де проживають сім'ї та родичі ув'язнених.

Відносини із сім'ями ув'язнених встановлюють через посередників, які відбули покарання і бажають допомогти своєму товаришеві. Втручання

посередників передусь і полегшує телефонні переговори або листування з родичами, якщо вони не контактують з ув'язненим, або нерегулярно це роблять. Це особливо важливо, якщо у нього відзначена депресія або інші прояви соціально-психологічних проблем. До листа можна прикласти фотографію ув'язненого. Якщо адресат не відповідає, його потрібно відвідати, або попросити про це представника місцевого органу влади. Один із способів налагодити відносини укладеного з близькими людьми – привітання від нього до дня народження. Проблеми ув'язненого з'ясовують за допомогою проективного інтерв'ю у родичів, що прибули на побачення. При наявності у засудженої малолітніх дітей потрібно зміцнити зв'язок із дітьми налагодженням контактів з вихователями, дитячими будинками, прийомними сім'ями. Якщо прямі контакти небажані, вдаються до посередництва органів опіки та піклування.

Мета роботи із самими ув'язненими – зміна їх поведінки і підготовка до подальшої ресоціалізації, інтеграції в звичайне соціальне середовище.

Кримінально-виконавчий кодекс України роз'яснює права засуджених таким чином «держава поважає та охороняє права, свободи й законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку» (Кримінально-виконавчий кодекс України, 2010).

«Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правовий статус засуджених визначається законами України, виходячи з порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання».(Глава 2. Правовий статус засуджених, ст.ст. 7, 8, 9, 10).

Практична діяльність показує, що основний перелік питань, з якими звертаються засуджені під час прийомів, це сімейно-правові питання, питання спадкового та житлового права, питання відновлення втрачених документів. Та чи можна засудженому до позбавлення волі брати участь в

цивільно-правових угодах поза місцями позбавлення волі? Стаття 7 Кримінально виконавчого кодексу України стверджує, що «Засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України, цим Кодексом і встановлених вироком суду». Однак правове положення осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, не дозволяє їм брати особисту участь в угодах, укладених поза місцями позбавлення волі (особисто укладати, виконувати та розривати угоди). Не маючи можливості брати участь особисто, засуджений може діяти через представника, видавши йому відповідну довіреність на вчинення певних правомірних дій(Кримінально виконавчий кодекс України, 2004).

При цьому представник повинен буде діяти від імені та в інтересах засудженого. Якщо довіреність видається на вчинення правочину, що вимагає нотаріального посвідчення, то довіреність також має бути засвідчена нотаріусом або начальником виправного закладу. Життя засуджених - це особливе життя, і для більш ефективного вирішення правових питань засуджених мало знати виключно юридичний спосіб вирішення, необхідно розуміти, що "важка життєва ситуація", з приводу якої звертається засуджений, має свої межі.

У зв'язку з цим консультування проводиться не тільки юристом, а й психологом, а також соціальним працівником, здатними надати посильну підтримку людині, ізольованій від звичайного життя.

Висновки до 1 розділу

Отже, у першому розділі нами розглянуто теоретичні засади соціальної роботи у виправних установах. Дослідження теоретико-методологічних аспектів професійної діяльності соціальних працівників та волонтерів в установах виконання покарання показало, що соціальна робота у місцях позбавлення волі – це один зі специфічних напрямків соціальної роботи з населенням, виконуваних в умовах кримінально-виконавчої системи.

Соціальна робота із засудженими є об'єктивною потребою, оскільки вона створює умови для здійснення прав групи людей, що опинилися в місцях позбавлення волі. Вона володіє важливою суспільною значимістю, суть якої виражається, з одного боку, у відновленні соціальної справедливості, покарання злочинця за те, що він зробив, запобігання подальшого негативного розвитку та поведінки, навчанні мирного врегулювання спірних моментів, з іншого – у спробі зменшити негативні наслідки позбавлення волі як для засудженого, для його оточення, особливо для його сім'ї, так і для суспільства в цілому. Соціальна робота в установах виконання покарання повинна формувати передумови для нормального повноцінного соціального функціонування осіб, звільнених з виправних установ.

Нами було розглянуто питання гендерної рівності під час перебування у місцях позбавлення волі. Визначено, що нерівність та дискримінація, з якими стикаються жінки на волі, не тільки присутні, але й збільшуються багаторазово в місцях позбавлення волі. Необхідно, щоб тюремний режим надавав піднаглядним жінкам належну підтримку, навчання, охорону здоров'я та можливість користуватися правами людини в цілях їх успішної реінтеграції в суспільстві. Рівність для жінок не може бути досягнуто без надання жінкам-ув'язненим можливості побудувати своє життя заново.

Пара останніх десятиліть були ознаменовані процесами широкого поширення ідеї міжнародного гуманітарного права з застосуванням прав

людини на практиці. У вітчизняній абстрактній традиції соціальної політики та праці неприємність етнічних відмінностей робиться предметом особливої дискусії.

Розглянувши професійно-етичні основи соціальної роботи із категоріями засуджених визначено, що засуджені вимагають особливого, етичного підходу при роботі з ними. Одним з аспектів продуктивної соціальної роботи із засудженими є використання адекватних ситуації професійно-правил і етичних норм. Чітке дотримання професійно-етичних основ соціальної роботи допомагає не лише ефективно виконувати свої професійні обов'язки, але й захищає від професійної деформації, яка є досить частим явищем під час роботи у місцях позбавлення волі.

Соціальна робота – це складна емоційно напружена діяльність, що ставить до фахівця особливі вимоги: високий рівень професійних знань і навичок, а також цілий ряд особистісних якостей, серед яких важливі психічна стійкість, громадська свідомість, висока соціальна мотивація. Необхідно, щоб рівень професійної підготовки та особистісні якості соціального працівника відповідали вимогам, які висуває суспільство.

Останнім часом відбувся помітний розвиток нормативно-правової бази, що регулює становище ув'язнених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, але, незважаючи на ці заходи, рівень соціальної підтримки на даний момент все ще залишається недостатньо розвиненим.

Головною метою кримінально-виконавчої системи є виправлення та перевиховання. А оскільки ув'язнені – це одна з найбільш специфічних категорій, до якої відносяться такі особливості як порушення психіки, агресивність, то вона вимагає спеціального підходу з боку спеціалізованих співробітників. Саме тому питання та підходи соціальної роботи до ув'язнених необхідно модернізувати та удосконалювати.

Об'єктивна потреба та цінність даного виду соціальної роботи незаперечні, але разом з тим даний напрямок соціальної діяльності перебуває

зараз на стадії формування шляхом накопичення наукових знань і практичного досвіду.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

2.1 Напрямки, моделі і механізми соціальної роботи у місцях позбавлення волі

Одним із пріоритетних напрямків діяльності кримінально-виконавчої служби України є інтенсивний розвиток соціальної роботи у місцях позбавлення волі, яка виступає важливою умовою ресоціалізації засудженого.

Впровадження соціальної роботи як самостійного професійного виду діяльності у системах покарання свідчать:

- про гуманізацію виховного процесу в кримінально-виконавчій системі;
- про орієнтацію соціальної, кримінально-виконавчої політики на захист прав і надання різноманітних видів допомоги засудженим як однієї з найбільш уразливих категорій населення.

Соціальна робота в кримінально-виконавчій системі, фактично виступаючи одним з основних засобів виправлення:

- вирішує соціальні проблеми засуджених;
- сприяє їх ресоціалізації;
- відновлює та регулює зв'язки з суспільством;
- готує до повноцінного самодостатнього соціального функціонування (соціальної реабілітації) після звільнення;
- розвиває засудженого як особистість.

Соціально-виховна робота – «цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених» Основні її напрями реалізуються в «моральних, правових, трудових, естетичних, фізичних, санітарно-гігієнічних та інших сферах виховання засуджених, що

сприяють ставленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно-корисної діяльності». (стаття 123 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Україна не може існувати поза рамками фінансового та суспільно-політичного співробітництва з країнами Європи. Необхідні громадські інститути, які могли б ефективно регулювати кримінально-виконавчу систему. Одним з таких інститутів й виступає соціальна робота.

Соціальна робота в місцях позбавлення волі України сьогодні знаходиться на етапі становлення, тому для розробки теоретичних підстав соціальної роботи в місцях позбавлення волі України, звернення до міжнародного досвіду буде свого роду позитивним досвідом, так як в цих країнах інститут соціальної роботи в місцях позбавлення волі досить розвинений, добре теоретично «підкований».

Країни Європи досить давно застосовують соціальну роботу для вирішення проблем ресоціалізації засуджених. Узагальнення прогресивного зарубіжного досвіду роботи соціальних служб у місцях позбавлення волі дозволить уникнути помилок в організації даного виду діяльності в українських виправних установах, виявити проблеми та перспективи її розвитку.

В цілому соціальна робота в Європі має глибоке історичне коріння. У кримінально-виконавчих системах європейських країн соціальні служби «функціонують вже близько півстоліття (вперше посаду соціального працівника було введено в 1966 році в пенітенціарних установах Англії). Одним з кращих в Європі є досвід ресоціалізації засуджених Німеччини. Кількість соціальних працівників в два рази перевершує такі категорії, як вчителі, лікарі, психологи тощо». (Казанцев, 2001, с. 59).

Однією з перших країн, які організували соціальну роботу в своїх виправних установах, є Великобританія, де існують наступні види тюремних установ:

- центральні в'язниці, призначені для утримання засуджених на тривалі терміни (від 3 років і вище);
- регіональні в'язниці, які обслуговують кілька адміністративно - територіальних одиниць та призначені для утримання спеціально відібраних ув'язнених, засуджених вперше на термін від 12 місяців і більше;
- виправні в'язниці є в'язницями або відділеннями в'язниць, призначеними для утримання рецидивістів у віці більше 21 років, що подають надії на виправлення;
- місцеві в'язниці, які обслуговують одну адміністративно - територіальну одиницю. У них направляються вперше засуджені.

Для утримання молодих злочинців у віці до 21 року в Англії є так звані борстальські виправні установи та «виправні школи». Поряд з широкою мережею виправних шкіл в Англії існує «система виправно-виховних центрів з короткочасним терміном утримання неповнолітніх правопорушників» (Бараш, 2016, с. 14).

Увесь термін ув'язнення розподіляється на три періоди:

- пробний період (одиначне ув'язнення);
- виправний період (спільне ув'язнення із залученням до праці);
- умовно-дострокове звільнення (після відбуття не менше трьох чвертей терміну покарання).

Між виправним періодом та умовно - достроковим звільненням передбачається ще один етап – перехідний: ув'язнення у в'язниці з напіввільним режимом (вихід на роботу без конвою, вільне спілкування із зовнішнім світом). Даний режим успішно застосовується й у виправних установах інших країн. Він сприяє успішній адаптації звільнених засуджених до життя в суспільстві.

Закон Британських тюремних правил свідчить: «кожному ув'язненому повинна бути надана можливість отримати освіту; в кожній в'язниці повинні бути розроблені освітні програми вечірніх занять та створені умови для того, щоб бажаючі могли підвищити освітній рівень заочно, або отримати

підготовку за фахом у вільний час. Якщо можна, то цю підготовку слід організовувати в години, відведені для праці (зараховуються або оплачуються як праця)». (Таволжанський , 2015)

При реалізації соціальних програм тюремний персонал Великобританії керуються такими пенітенціарними Європейськими правилами:

1. в кожній установі повинні бути соціально-освітні програми, щоб забезпечити всім ув'язненим можливість розвивати здібності, потреби. Їхні цілі - вдосконалення перспектив, ресоціалізація, розвиток в кожному самоповаги, моральне виховання;

2. освіта повинна розглядатися як форма організації вільного часу ув'язнених, їй повинен надаватися такий статус, як і праці, вона повинна стати складовою частиною програм виправлення;

3. велику увагу потрібно приділяти освіті молоді, іноземців та представників національних меншин;

4. особливі програми розробляються для ув'язнених зі специфічними проблемами;

5. освітні програми в'язниці повинні інтегруватися із системою освіти в країні, щоб після звільнення кожен міг продовжити освіту;

6. ув'язнені мають право навчатися поза в'язницею. (Бараш, 2016, с. 16)

Так само в умовах виправних установ діють загальнодержавні соціальні програми по ліквідації безробіття (для профілактичних цілей). Відповідно до них «безробітним надається можливість отримати професійні навички. Для молоді, вагітних жінок, інвалідів та інших категорій громадян існують окремі програми та курси навчання й виховання». (Федоришин, 2004)

Пенітенціарний досвід Німеччини становить значний інтерес в частині організації процесу виконання кримінальних покарань з використанням накопиченого досвіду індивідуального підходу до кожного засудженого та засудженої. Головне завдання установ, що виконують покарання, полягає в тому, щоб «після звільнення засуджені були здатні нести відповідальність за

свою поведінку та жити в суспільстві, не порушуючи законів». Цій ідеї присвячено практично усі статті Кримінально-виконавчого кодексу. Сьогодні майже в 200 в'язницях країни міститься близько 70 тисяч ув'язнених» (Яцкова, 2015, с. 8).

У Німеччині існують в'язниці двох типів: відкриті та закриті. У відкриті переводять за рішенням влади ув'язнених, що стали на шлях виправлення, або тих, кому до кінця терміну залишилося не більше півроку. Тюрми відкритого типу багато в чому схожі з вітчизняними колоніями-поселеннями. Особливою формою відкритого утримання засуджених є створені за прикладом англійців так звані «перехідні будинки». Основна мета даних установ «допомогти засудженим адаптуватися після тривалих термінів ув'язнення в місцях позбавлення волі». Загальний термін позбавлення волі у них повинен бути не менше трьох років. Це стосується «ув'язнених, яким залишилося від 6 до 12 місяців до закінчення терміну кримінального покарання, і до них також може бути застосоване умовно-дострокове звільнення. Нагляд за засудженими обмежений періодичним контролем» (Яцкова, 2015, с. 8).

Таким чином, можна зробити висновок, що виконання покарань у Німеччині здійснюється таким чином, щоб вирішити наступні завдання покарання:

- по-перше, превенція (попередження і профілактика злочинів);
- по-друге, ресоціалізація (повернення в суспільство) засуджених.

Задля цього при виконанні покарання у Німеччині дотримуються права людини, а обмеження, що накладаються на засуджених, - мінімальні (необхідні для досягнення мети). Життя в місцях позбавлення волі будується таким чином, щоб бути наближеним до позитивних аспектів життя в суспільстві. Утримання під вартою організовано таким чином, щоб сприяти поверненню осіб, позбавлених волі, у суспільство. Термін ув'язнення використовується для підготовки правопорушника до повернення до

нормального життя. Його вчать підкорятися законам, бути відповідальним за вчинки, забезпечувати своє існування.

У кримінально-виконавчому законодавстві Німеччини йдеться про таке виконання покарання, яке за допомогою процесу ресоціалізації формувало б у засуджених соціальну відповідальність. Основне навантаження в реалізації цієї основної задачі лягає на соціальну службу виправних установ, в яку входять як соціальні працівники, так і соціальні педагоги. Загалом їх діяльність врегульована нормами кримінально - виконавчого законодавства та чинного з 1967 року Федерального закону «Про соціальну допомогу».

Основну мету соціальної роботи в установах виконання покарання Швейцарії можна сформулювати наступним чином: діяльність персоналу виправних установ, «зовнішніх» організацій, спрямована на те, щоб особа, яка відбуває кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, більше ніколи не повернулася в стіни в'язниці.

Розвиток соціальної роботи почався з середини ХХ століття, коли у кримінальний кодекс країни була включена стаття, що регламентує порядок організації нагляду та соціальної допомоги особам, які звільняються з місць позбавлення волі. Стаття законодавчо закріплювала положення про те, що нагляд і соціальний захист повинні сприяти особам, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, задля повернення до чесного життя, а на органи соціального захисту й піклування покладалося завдання в наданні допомоги в пошуках житла й роботи.

При цьому підкреслювалося, що опіка не повинна бути нав'язливою, що заважає поверненню громадянина до нормального життя, а основним її змістом повинна бути саме соціальна допомога. Разом з тим обмовлялося, що особи, схильні до алкогольної та наркотичної залежності, мають психічні розлади, повинні після звільнення поміщатися в спеціальні заклади, де їм має надаватися відповідна допомога.

В даний час соціальний нагляд здійснюється над особами, звільненими умовно-достроково з місць позбавлення волі, а також тими, що відбули

повний термін судового вироку, але є схильними до алкоголізму та наркоманії.

Мета діяльності соціальних служб в пенітенціарних закладах Швейцарії – зниження рецидиву й вдосконалення ефективності інтегрування людини, що звільнилася з в'язниці, в суспільстві. Необхідно відзначити, що на відміну від України та багатьох інших країн, у Швейцарії «немає спільного для усієї країни кримінально-виконавчого законодавства. Тюремні адміністрації кожного з 26 кантонів (провінцій) керуються своїми правилами виконання покарання, обмеженими рамками кримінального закону, єдиного для усієї країни». (Кузнецов, 2001, с. 4).

На федеральний центр покладено обов'язок стежити за дотриманням загальнодержавних правових приписів. У пенітенціарній системі Швейцарії існують дві основні моделі реалізації соціальної роботи. Перша модель передбачає інтеграцію соціальних працівників із соціальними службами поза виправних установ та регулярне відвідування в'язниці з метою вирішення соціальних проблем засуджених.

В установах, де відбувають покарання в'язні, розміщені в одиночних камерах, створюються централізовані служби соціальної роботи, і на співробітників в'язниці функції соціальної допомоги не покладаються. Перевага цієї моделі полягає в тому, що соціальні працівники мають більше можливостей займатися соціальною реадaptaцією та реабілітацією засуджених, які звільняються з в'язниць, здійснювати постійний контакт з іншими соціальними службами міста (службою зайнятості, пенсійного забезпечення, нагляду тощо). При об'єднаній централізованій структурі простіше та ефективніше залучати приватні, громадські та благодійні організації до надання допомоги ув'язненим. Одна з форм реалізації цього напрямку полягає у проведенні постійного (наскрізного) консультування засуджених протягом усього терміну відбування ними покарання - від початку слідства до виходу на свободу. Причому працює з ув'язненим постійно один співробітник.

Друга модель (найпоширеніша) передбачає знаходження соціальних працівників в штаті виправної установи при штабі цієї установи. В цьому випадку соціальні працівники постійно перебувають у виправній установі та запрошують до свого кабінету засуджених, які виявляють бажання зустрітися з ними для вирішення своїх проблем. Відповідно, поза рамками таких контактів з соціальними працівниками залишаються ті засуджені, які не виявляють такого бажання. Однак засуджені, які є новачками та перебувають в карантинному відділенні протягом 2-3 місяців, розмовляють та зустрічаються з соціальними працівниками для того, щоб особистість засудженого була вивчена й обстежена усіма співробітниками соціальної служби.

Різновидом другої основної моделі соціальної роботи в тюрмах Швейцарії є здійснення своєї професійної діяльності соціальними працівниками не у штабі тюремного закладу, а безпосередньо в загонах засуджених. Перевагою її є постійний, повсякденний контакт, спілкування соціальних працівників із засудженими. В даний час швейцарці висловлюються про те, що соціальні служби повинні більш тісно взаємодіяти з «вузькими» спеціалістами - психологами, психіатрами тощо.

Хотілося б відзначити, що служба соціальних працівників у виправних установах Швейцарії спрямована на усі сфери життя засуджених в період відбування покарання. Соціальні працівники вирішують проблеми засуджених як всередині виправних установ, так і поза установ (підтримання зв'язку з родиною засуджених, якщо це необхідно). Діяльність даних фахівців будується при активній взаємодії з зовнішніми організаціями соціального захисту населення.

Специфіка соціальної роботи у тюрмах Фінляндії полягає в тому, що в'язниці Фінляндії знаходяться у віданні Міністерства юстиції. Усі в'язниці поділяються на три види: суворого режиму (підвищеної безпеки); загального режиму (середньої безпеки); відкриті в'язниці. У в'язницях суворого режиму (підвищеної безпеки) існують жорсткий нагляд і більш повна ізоляція від

суспільства та інших ув'язнених. У в'язницях загального режиму (середньої безпеки) в'язні можуть спілкуватися між собою, їм дозволяється виходити за межі в'язниці у супроводі наглядачів. В інших в'язницях немає технічних споруд (заборів, ґратів), ув'язнені живуть в камерах, маючи при собі ключі від дверей, можуть вільно пересуватися в межах території установи, носять одяг цивільного зразка.

Організація соціальної роботи та усього процесу відбування покарання в тюрмах Фінляндії спрямована на мінімізацію розриву між життям в суспільстві та в місцях відбування покарання. Кожному ув'язненому в тюрмі надається окрема камера. У такій камері розміщені ліжко, стіл, стілець, шафа для особистих речей, душ, туалет. Ув'язненим дозволяється користуватися телевізором, магнітофоном, книгами, письмовим приладдям, грати в комп'ютерні ігри тим самим, надаючи їм можливість не втратити зв'язок з суспільством.

Соціальні працівники так само, як і психологи, мають окремий кабінет. Під час першої бесіди соціальний працівник складає разом з ув'язненим індивідуальну програму, яка передбачає аналіз та вирішення складних питань аж до його звільнення й навіть після. Як і в усіх скандинавських країнах, в Фінляндії в'язні зобов'язані займатися соціально-корисною діяльністю: працювати або вчитися. При цьому і те й інше оплачується державою. Робочий день становить 40 годин на тиждень. Діапазон виробничої діяльності охоплює металообробку, столярну справу, виготовлення човнів зі скловолокна, сільське господарство, будівельні роботи, кустарне виробництво та поточні роботи в закладах. Курси та інше навчання організовуються соціальними працівниками у співпраці з місцевими органами влади. У суботу та неділю вони відпочивають, як і всі громадяни держави. Є в'язниці, в яких ув'язнені перебувають тільки в нічний час та працюють на цивільних підприємствах або навчаються в навчальних закладах.

Засудженим в Фінляндії законодавчо надано вибір: праця або навчання в робочий час. Тюрми не мають своїх навчальних закладів та вчителів, навчання організовується у співпраці із зовнішніми навчальними закладами за сприянням соціального працівника. Освіта, отримана в тюрмі, в повній мірі відповідає освіті, отриманій в рамках загальної системи освіти в країні. Учневі, який успішно здав іспити, видається документ, як і в звичайному навчальному закладі. Підготовку фахівців із соціальної роботи для в'язниць здійснює Навчальний центр персоналу пенітенціарних установ, який є головним спеціалізованим навчальним закладом Мін'юсту Фінляндії. Він був створений в 1976 році. Це – єдиний навчальний заклад такого роду. У Фінляндії жінки можуть працювати в тюрмах для чоловіків, а чоловіки - в жіночих.

У фінському законодавстві особливо обмовляється те, що ув'язненим у в'язницях повинні бути забезпечені умови, які майже не відрізняються від умов нормального життя на волі. Вважається, що позбавлення волі вже само по собі є досить важким покаранням, його не можна доповнювати будь-яким обмеженням людської гідності. З урахуванням цього в Фінляндії продумана й система соціальної допомоги засудженим та реабілітації осіб, які відбули покарання. Принизливі відмітки про судимості в документах, згадки про неї в будь-яких анкетах не практикується.

Таким чином, служба соціальної роботи знайшла гідне місце в тюрмах Фінляндії та охоплює майже усі сфери роботи з засудженими.

Діяльність соціального працівника в США затребувана вже у процесі знаходження ув'язненого в СІЗО. За завданням суду соціальні працівники збирають інформацію про в'язня, його найближче оточення та готують довідку для судового засідання. Дана інформація буде корисна на слуханні справи ув'язненого, при приміщенні його до виправної установи. Цілі соціальної роботи в умовах виправних установ полягають в наступному. Соціальний працівник в першу чергу повинен допомогти ув'язненим усвідомити необхідність щось змінити. Для цього потрібно встановити плідні

та змістовні відносини з засудженими, провести певну діагностичну підготовку. Хоча поставити точний діагноз причин кримінальної поведінки тієї чи іншої особи важко, соціальний працівник може допомогти ув'язненим проаналізувати свої протиправні вчинки та потреби. Соціальні працівники разом з тим допомагають засудженим змінити поведінку, особливо у зв'язку з повсякденними проблемами тюремного побуту, серед яких: часті прояви насильства, сексуальні посягання, крадіжки, азартні ігри, рекет, психологічні та соціальні переслідування з боку співкамерників і персоналу, гомосексуальність, расові конфлікти, зловживання наркотиками та алкоголем.

У всіх цих випадках соціальні працівники приходять на допомогу своїм клієнтам. Вони можуть також прищепити їм навички, корисні й в інших життєвих ситуаціях. Так, в'язні зазвичай важко приймають відповідальні рішення, і саме соціальні працівники готові надати допомогу в розгляді альтернатив та пошуках правильного вибору. Це відноситься до тих якостей і навичок, які знадобляться укладенням після звільнення, коли вони зіткнуться з безліччю проблем: пошуком роботи, житла, їжі, одягу, транспорту, труднощами в спілкуванні з людьми.

Соціальні працівники грають найважливішу роль й в роботі з сім'ями, допомагають їм подолати психологічні, соціальні та економічні наслідки арешту одного з членів родини. Допомога сім'ї потрібна й після повернення ув'язненого з в'язниці, коли буде потрібно взаємне пристосування та перерозподіл ролей. Деякі з перерахованих завдань не можуть бути вирішені в звичайних розмовах та вимагають негайних дій з боку соціального працівника. У цих випадках першочергове значення мають його здатності встановлювати та використовувати посередницькі зв'язки. Соціальному працівникові доводиться працювати й з окремими людьми, і з громадою для того, щоб підготувати та забезпечити комплекс послуг, які знадобляться клієнту після звільнення.

У виправних установах США розроблений цілий ряд програм, що мають на меті зниження рівня злочинів, в яких безпосередню участь беруть соціальні працівники. Робота із засудженими починається відразу ж після надходження до виправної установи. Соціальний працівник спільно з іншими службами проводить діагностику новоприбулого засудженого з метою підбору для нього індивідуальної програми. Важливим питанням в діяльності соціальних працівників в США є те, що на них лежить обов'язок:

- повідомляти громадськість про проблеми в сфері здійснення кримінального правосуддя;
 - стимулювати зміни в підході суспільства до засуджених як категорії співгромадянина;
 - брати участь в програмах, що «відносяться до жертв і свідків злочинів (завдяки поєднанню професійних навичок, якими володіють соціальні працівники, вони в змозі надати допомогу й цієї категорії осіб)».
- (Карвацький, 2020) Функції соціального працівника в рамках виправних установ включають в себе також захист і представлення інтересів засудженого в його відносинах з членами сім'ї, соціальними органами, співробітниками освітніх установ та можливими роботодавцями. Соціальний працівник може також багато зробити для створення більш здорового середовища в самих виправних установах.

Отже, на основі аналізу зарубіжного досвіду соціальної роботи в установах виконання покарань, приходимо до висновку, що найбільш дієвими методами соціальної роботи в закордонних пенітенціарних закладах є метод прогресивної системи виконання покарання та метод виправно-психологічної корекції особистості ув'язненого.

Метод прогресивної системи виконання покарання – «це сукупність юридичних, організаційних і виховних засобів, що забезпечують поетапне пом'якшення покарання ув'язненому у міру його виправлення, тобто, стимуляцію законослухняної поведінки. Метод виправно-психологічної корекції особистості ув'язненого передбачає, що соціальний працівник лише

керує, корегує і спрямовує клієнта, здійснює оцінку рівня виправлення через застосування психологічних і соціологічних методик, дає рекомендації щодо полегшення подальшої виправної практики ув'язненого». (Грига, 2004) В обох випадках соціальний працівник надає первинну психологічну допомогу, здійснює психопрофілактику і корекцію деструктивних конфліктів та негативного сприйняття виправних впливів засудженим. Вважаємо за необхідне поширення означеного досвіду в установах виконання покарань України

Вочевидь соціальна робота в установах позбавлення волі сучасної України тільки починає складатися, технології соціальної роботи в даній сфері не чітко позначені, і часто функції фахівців соціальної роботи в кримінально-виконавчій системі виконують інші працівники даної сфери. Наведений аналіз діяльності зарубіжних пенітенціарних установ наочно показує, що основою поступальної тенденції в розвитку виправної системи є постійне і цілеспрямоване впровадження у практику роботи сучасного комплексу соціальних заходів з метою гуманізації умов утримання ув'язнених та втілення сучасних досягнень теорії і практики соціальної науки в реальне життя виправних установ.

Соціальна робота повинна допомагати людині розвиватися як особистості з високими гуманістичними цінностями, не повинна здійснюватися шляхом ломки особистості та порушення гуманістичних цінностей. Справжня соціальність, як певний тип і ступінь розвитку соціальної свідомості, поведінки та активності в суспільстві можлива тільки при ставленні до себе та інших людей як до особистостей, при повазі до їх індивідуальності, свободи й відповідальності. Таким чином, особистісно-гуманістичний підхід визначає зміст і методи соціальної роботи, вихід за межі яких веде до деструкції і деформації людини і суспільства.

2.2 Види волонтерської діяльності у здійсненні соціальних проектів в місцях позбавлення волі

Включеність волонтерства у комплекс соціальної роботи зумовлена специфікою професійного поля, історичними передумовами виникнення та інституціоналізації цієї роботи, спільністю альтруїстичних підстав, що лежать як в її основі, так і в базових принципах волонтерства.

Історично волонтерство існувало завжди, але воно мало різноманітні вияви суспільної діяльності, що були доречними для певного часу. Проте фрагменти волонтерських практик можна відшукати у будь-якому соціально - політичному устрої, але найбільш активно волонтерство розвивається разом із громадянським суспільством за часів демократії. Треба підкреслити, що саме волонтерство за своєю суттю сприяє становленню громадянського суспільства, закріпленню його інститутів, громадянської активності. Існують загальноприйняті міжнародні норми просування волонтерства, які приймаються на рівні різних держав, а також окремих регіонів та місцевих громад. Тим часом сама волонтерська діяльність по суті, формою і змістом усе більше починає наближатися до професійної, набуваючи її певні атрибути та ознаки, вимагаючи специфічних умінь, знань, навичок, необхідної спеціалізованої підготовки, створення стандартів діяльності, норм, правил тощо.

Аналіз реальних практик волонтерства показує, що в окремих країнах створюються спеціальні державні агентства, в зоні відповідальності яких знаходиться розвиток і підтримка волонтерських ініціатив громадян, що реалізуються як в рамках своєї країни, так і за її межами. У колі завдань таких установ може бути рішення соціально-економічних проблем. В окремих випадках стимулюється розвиток певних територій, адміністративних одиниць, коли фахівці різного профілю, які не мають постійної зайнятості, але при цьому добровільно бажають працювати, в

якості волонтерів організовано відправляються в проблемні регіони. Таким же чином може здійснюватися допомогу населенню країн, що розвиваються в отриманні елементарних технічних знань та трудових навичок, реалізовувати просвітницьку діяльність, надавати медичну та соціальну допомога нужденним в інших країнах. При цьому державні організації також координують напрямок волонтерів за межі своєї держави, виплачують їм часткову матеріальну винагороду за їх діяльність.

До ознак волонтерства як певних невід'ємних його характеристик, можуть бути віднесені наступні:

- 1) включеність волонтерства в більш широкий контекст соціальних, економічних, політичних відносин;
- 2) наявність його нормативних регуляторів на основі загальнолюдських та гуманістичних цінностей;
- 3) реалізація волонтерства як форми соціальної взаємодії на основі поєднання його національних та інтернаціональних проявів;
- 4) наявність процесуального характеру волонтерської діяльності;
- 5) реалізація волонтерства у вільний від основної роботи час, досягнення практичної користі, наявність організованого характеру праці;
- 6) наявність у суб'єкта волонтерської діяльності таких атрибутів як відсутність очікувань будь-якої матеріальної винагороди за результати своєї праці, осмислений й усвідомлений вибір, відповідальне ставлення, задоволення процесом та результатами волонтерської діяльності;
- 7) наявність соціальних, економічних, політичних, культурних ресурсів волонтерства;
- 8) наявність спільних цінностей, інтересів, установок як основи формування соціальної ідентичності волонтерства.

Розгляд волонтерства як соціального інституту, соціальної спільності, діяльності може бути здійснено на основі поєднання зазначених вище основних принципів та ознак феномена. Для правильної організації волонтерської діяльності надзвичайно важливо усвідомлювати, чим

керуються люди у своєму бажанні допомагати суспільству. Мотив являє собою внутрішнє спонукання, що змушує людину діяти певним чином. Мотивація добровольців може бути найрізноманітнішою. Досліджень, присвячених мотивації волонтерів, на сьогоднішній день велика кількість, й усі дослідники виділяють низку ключових моментів:

- наявність ідеї, яка «визначає мету дій людини»;
- психологічна потреба бути потрібним та корисним;
- потреба в спілкуванні, сприяє обміну інформацією, знаннями;
- особистий інтерес до діяльності, де можна проявити нестандартні творчі підходи та отримати нові можливості;
- можливість самореалізації шляхом встановлення соціально значущих зв'язків і отримання нових навичок;
- організація корисного дозвілля (Лях, 2010).

Для більшості волонтерів, що працюють в сучасних умовах, характерна наявність певних мотивів участі в цій соціально-значимої діяльності. Представлена нижче класифікація волонтерства дозволяє об'єднати їх в три основні групи:

Перша група - це добровольці, які тісно взаємодіють з політичними партіями та суспільно-політичними рухами. Головний мотив праці в цьому випадку – бажання реалізувати свій творчий хист у вирішенні великих соціальних проблем, стати суб'єктом політичних відносин. Доброволець відчуває себе активним суб'єктом історичної дії, відповідальним за співтовариство.

До другої групи належать добровольці, що стали такими на основі своїх релігійних переконань або гуманних цінностей, вони найчастіше керуються традиціями, установками допомогти ближньому, реалізувати загальноприйняті норми, стати учасником надання допомоги іншим людям.

У третій групі представлено соціальні групи, що адаптуються до умов життя. Для них статус добровольця дає можливість отримати нові зв'язки,

інформацію, досвід, знання, що дозволить в майбутньому знайти роботу, увійти в нову соціальну або професійну групу, розширити соціальні зв'язки.

Говорячи про формування відповідального волонтерства, не варто забувати й про ті труднощі, які можуть виникнути в процесі його організації.

З. Бондаренко приділяє увагу низці факторів, які ускладнюють процес зміцнення волонтерства в сучасних реаліях. До них можна віднести декілька:

- наявність протиріч між очікуваними видами роботи потенційних волонтерів і запропонованою діяльністю. Досить часто волонтерська діяльність ідеалізується потенційними учасниками, її представляють як вчинення дуже значимої та результативної справи. Також уявлення про волонтерство найчастіше асоціюються з якоюсь престижністю у той час, як виникає потреба в некваліфікованих послугах, які не потребують спеціальної підготовки, пропонуються види робіт, які можна порівняти з чорною роботою;

- волонтерська робота не враховує реальних змін. Учасники волонтерської діяльності чекають, що будь-які зміни відбудуться відразу, але це досить часто є тривалим процесом надання допомоги, й особливо це стосується сфери професійної соціальної роботи;

- непривабливий імідж організації, яка має потребу у волонтерській підтримці, тому виконання робіт в цій організації сприймається більше як покарання (наприклад, реабілітаційні центри для тяжкохворих людей);

- одноманітний характер діяльності. Одним із мотивів, які спонукають брати участь у волонтерстві, виступає можливість отримати певні професійні навички й досвід діяльності. У зв'язку з цим студенти хочуть придбати якомога ширший спектр навичок, однак запропонована робота буває однотипною або низько кваліфікованою;

- відсутність підтримки і схвалення з боку інших. Ті, хто беруть участь у волонтерському русі, розуміють, що він є чинником, який сприяє формуванню власної позиції, оцінки того, що відбувається, вмінню протистояти зовнішньому тиску. Однак не у всіх учасників це виходить – в

певний момент може виникнути нерозуміння з боку оточуючих, для чого необхідно витрачати власні ресурси на діяльність, яка не приносить дохід (Бондаренко, 2012).

Функції волонтерської діяльності сьогодні настільки різноманітні, що дозволяють вирішувати завдання в абсолютно різних сферах життя: формування громадянського суспільства, соціалізація індивідів, об'єднання зусиль для захисту прав та інтересів індивідів, розвиток асоціацій громадян, колективне рішення проблем спільноти шляхом розвитку соціальних інновацій, підтримка та адаптація незахищених груп, соціальна творчість людей. Таким чином, послуги волонтерів є соціально-економічним феноменом, який сформувався та реалізується як результат природних процесів розвитку суспільства, виражених у зростанні потреб в самоактуалізації й творчому розвитку, що не знайшли задоволення у процесі виробничих відносин. При цьому виявляється вплив зазначених процесів на модернізацію економічних відносин, який проявляється у згладжуванні протиріччя між суспільними потребами та обмеженістю ринку праці.

Таким чином, ми можемо зазначити, що волонтерство є особливою формою соціально-трудових відносин. Воно являє собою соціальну інновацію, спрямовану на подолання інституційних обмежень суспільного розвитку, а також дозволяє консолідувати у певні соціальні групи громадян в залежності від їхніх інтересів, що виходять за межі відносин «роботодавець - найманий працівник».

При цьому реалізується як трудова функція індивіда, так і його соціальна роль як учасника суспільних відносин. Оскільки виробництво послуги волонтера містить в собі його працю, то, на наш погляд, будь-яка волонтерська діяльність є за змістом продуктивною, а за умовами - безоплатною. У 2018 році в Україні створено єдину Державну установу «Центр пробації». «Пробація – це система наглядових і соціально - виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду відповідно законодавству до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з

позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого». (Закон України «Про пробацію», 2018)

Національна пробація складається з трьох видів, обумовлених особливостями правового статусу осіб (суб'єктів пробації) в системі правосуддя: досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація. В період наглядової пробації щодо засуджених здійснюються наглядові заходи, соціально-виховна робота, реалізація спеціальних програм.

У роботу цієї установи залучають волонтерів. Волонтерами пробації стають фізичні особи, які досягли вісімнадцятирічного віку, уповноважені відповідним органом та волонтерською організацією на виконання окремих завдань на добровільній і безоплатній основі.

Відповідно до Положення про організацію діяльності волонтерів пробації, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 17.01.2017 № 98/5, передбачається, що діяльність волонтерів здійснюється за наступними напрямками:

- здійснення наглядових заходів за місцем роботи та навчання засуджених;
- проведення соціально-виховної роботи із засудженими;
- складання та реалізація індивідуальних планів роботи з засудженими;
- проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими;
- «надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги засудженим»;
- надання допомоги «у працевлаштуванні засуджених, залучення їх до навчання, виховних заходів та соціально-корисної діяльності»;
- реалізація пробаційних програм щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;

- реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень

Засуджені, до роботи з якими залучаються волонтери пробації, «мають право на вибір форм надання волонтерської допомоги у сфері пробації та заміну закріпленого за засудженим волонтера» (ЗУ «Про пробацію»).

Зацікавлена особа може бути залучена до волонтерства у пробації за письмовою заявою цієї особи після проходження співбесіди та заповнення анкети волонтера шляхом внесення в список волонтерів пробації. Завдання волонтера пробації визначає з урахуванням «досвіду роботи, освіти, моральних, ділових якостей, висловлених пропозицій та побажань волонтера пробації. Діяльність волонтерів, пов'язана із здійсненням наглядових заходів, контролем за виконанням засудженими обов'язків, визначених законом та покладених на них судом, передбачає можливість лише участі волонтерів в подібних заходах» (Про затвердження Положення про організацію діяльності волонтерів пробації, 2017).

Реалії сьогодення показують що волонтерство – це добровільна діяльність що об'єднує усіх людей незалежно від попереднього досвіду роботи, соціального статусу, релігійних переконань тощо . Це перш за все поклик серця, який виражається у безоплатній та добровільній участі милосердних людей, які відчують потребу робити свій внесок у розвиток соціально значущих проєктів.

2.3 Гендерна специфіка соціальної роботи у жіночих колоніях

Серед засуджених, які мають свої суттєві відмінні риси, важливо виділити жінок. Дані багатьох досліджень показують, що засудженим жінкам властивий ряд характеристик, які необхідно враховувати при організації відбування ними покарання та подальшої ресоціалізації. В цілому відзначається, що «жінки більш емоційні, володіють підвищеною сугестивністю, більш чутливі до якості життя, взаємин з оточуючими, що перебування у психотравмуючих умовах в місцях позбавлення волі призводить до посилення астенічних, невротичних, соціопатичних розладів» (Абазер, 2018). Усі ці фактори перешкоджають подальшій соціалізації. Відбування покарання в умовах ізоляції, необхідність дотримання вимог режиму та нагляду, убогість предметного світу, що провокує сенсорну депривацію, висока скупченість, формалізовані відносини адміністрації та засуджених здійснюють на засуджених жінок істотно більш сильний психотравмуючий вплив, ніж на засуджених чоловіків. Це обумовлює необхідність застосування додаткових специфічних заходів виправного впливу. Розглянемо гендерну специфіку соціальної роботи у жіночих колоніях більш детально.

У засуджених жінок існує комплекс проблем, які з'являються в процесі відбування покарання. Спектр проблем різний: до яких відносяться психологічні, психофізіологічні, правові, адаптаційні, індивідуальні проблеми, а також проблеми, пов'язані з періодом підготовки жінок до звільнення. Для початку розглянемо проблеми, що зустрічаються на етапі відбування покарання, але вони мають значення для періоду підготовки до звільнення; після цього перейдемо до проблем, з якими стикається засуджена безпосередньо в період підготовки до звільнення.

Почнемо з проблем, які з'являються виключно через гендерні особливості і пов'язані з материнством. Так, у місцях покарання немає умов для пологів. Тому жінок відвозять в звичайні пологові будинки, де жінка

перебуває з конвойним супроводом. Оскільки довго тримати під конвоем дорого, їх намагаються якомога швидше відвезти у заклад позбавлення волі. Якщо з матір'ю все добре, то після закінчення 2-х годин її повертають назад в установу. Дитину повертають через 5-6 днів. Проблема виконань функцій материнства є безсумнівною. Але у виправної установи інші цілі: виправлення та перевиховання самої засудженої. Сьогодні є необхідність зробити акцент на гендерний підхід при виконанні покарання по відношенню до жінок. Важливою умовою є комплексний облік медико-психологічних особливостей фізіології та патології жіночого організму, своєрідність соціальної ролі та функцій жінки. Зрозуміло, що у жінок є свої особливості в фізіології, наприклад, жінки слабші фізично та емоційно тощо. Ці фактори можуть створювати додаткові труднощі для жінки.

Найчастіше передумовами до скоєння злочинів жінками засудженими є їх маргінальний спосіб життя. Як зазначає С.А. Лузгін «проблема захворювання на алкоголізм у засуджених має місце. Частка жінок-наркоманів та жінок, які хворіють на венеричні захворювання, у виправних закладах вище, ніж у чоловіків» (Лузгин, 2006, с. 240). Їхнім лікуванням займаються медичні працівники. Залежність буває не тільки фізичною, а й психологічною.

Проблема може посилюватися після виходу з установи. Наприклад, не можуть налагодити контакти з родиною, складніше влаштуватися на роботу та створити власну сім'ю, це може викликати емоційну напругу й стрес для засудженої. Вищенаведені труднощі можуть викликати проблеми в період підготовки до звільнення (у потенційного роботодавця можуть виникнути сумніви при прийнятті на роботу жінки, яка в минулому хворіла на алкоголізм, коли фахівець із соціальної роботи буде шукати роботу для засудженої).

На будь-яку людину впливає її оточення, особливо це стосується засуджених, оскільки вони знаходяться в ізоляції з одним і тим самим контингентом людей, більшість з яких мають негативні життєві установки.

Виправлення засуджених здійснюється у своєрідному субкультурному середовищі. Кримінальна субкультура багато в чому орієнтована на протидію цілям виправлення та адаптації осіб після відбуття покарання. Найчастіше людям, які хочуть виправитися, це заважає зробити тюремна субкультура. Вона пропагує й нав'язує зовсім інші цінності та норми, що відрізняються від загальноприйнятих. Засуджені рецидивісти можуть пропагувати цінності та норми кримінальної субкультури. Фахівці із соціальної роботи стикаються з такою проблемою й в період підготовки до звільнення.

Непросто змінити життєві установки за кілька місяців, коли їм довгий час пропагувалися абсолютно протилежні. Слід звернути увагу на взаємодію між засудженими. Громадська думка впливає на поведінку людини, а в кримінально-виконавчій системі це проявляється ще сильніше. Засуджені бояться опинитися ізгоями, оскільки вони знаходяться з цими людьми на одній території довгий час, тому буде створюватися психологічний дискомфорт. На думку А.В. Діденко, у виправних установах існують такі соціально-психологічні явища: «навіювання, наслідування, конформізм, групова думка та осуд» (Діденко, 2007, с. 77). Зрозуміло, що вони можуть бути позитивними та негативними. Наприклад, наслідування можна використовувати як технологію соціальної роботи (зробити позитивні установки престижними в групі лідерів, тоді інші засуджені будуть повторювати за ними).

Одна з важливих проблем жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, на думку ООН - це насильство. У багатьох країнах співробітники правоохоронних органів «принижують жінок-засуджених, піддають їх сексуальному насильству. Ображати можуть як словесно, так і дією (може включати непристойні дотики при особистому огляді, часті та невмотивовані огляди)» (Управління ООН з наркотиків і злочинності, 2008). Насильство у будь-якому вигляді несе за собою психологічну травму, яка позначається на соціалізації: недовіра, ускладнений контакт з людьми. Після виходу на свободу можуть виникати труднощі у взаємодії з чоловічою

статтю, що тягне за собою відсутність сім'ї, дітей. Насильство може демотивувати жінку до виправлення та благополучного життя на свободі. Важливо звернути увагу, на те що насильство (психічне, фізичне, сексуальне) може відбуватися і з боку самих засуджених, як правило, воно більш жорстоке: побої, агресія, зґвалтування, примус до роботи за інших засуджених, скоєння злочинів, дискримінація, знущання тощо. В даний час співробітники намагаються відстежувати насильство. Так, наприклад, засуджених періодично оглядає медичний працівник на сліди насильства. Із засудженими постійно займається психолог, проводячи спостереження, тестування та ін. Насильство серед засуджених носить латентний характер. Часом засуджені бояться заявляти про те, що трапилося, тому що не хочуть погіршення свого становища в тюремному середовищі.

Вищенаведені проблеми присутні протягом усього відбування покарання, в тому числі й на етапі періоду підготовки до звільнення. Не можна не сказати про деякі проблеми, які в основному притаманні тільки періоду підготовки до звільнення. Як зазначає П.А. Бровській, «відсутність підтримки з боку рідних і близьких викликає у людини сильний стрес, в результаті якого розвивається нервозність, замкнутість та агресивність, що в умовах кризи може викликати нервові перенапруження і зрив, що може спричинити за собою повторення злочинів, а також зниження адаптаційних здібностей» (Бровській, 2009, с. 56). Ослаблення соціально-корисних зв'язків є негативним фактором, особливо перед звільненням. Небажання контактувати із засудженим здатне призвести до того, що він не зможе пристосуватися до життя на свободі, що викличе рецидив злочинів, маргінальну поведінку.

Як говорилося вище, засуджені мають право на працю всередині установи, а ось знайти роботу після виходу на свободу набагато складніше. Тому професійною підготовкою потрібно займатися ще в закладах позбавлення волі. Як вважає комісія з питань поліпшення становища жінок, перелік професій, які можуть отримати засуджені жінки в місцях

позбавлення волі, досить вузький та орієнтований на наявне виробництво, а не на регіональні ринки праці, тому адміністрації важко вирішувати питання працевлаштування вивільнюваних жінок. Дійсно, інших робочих місць у виправній колонії немає, а виїжджати за межі установи заборонено режимом. На практиці фахівці із соціальної роботи із засудженими стикаються з такою проблемою перед звільненням і намагаються її вирішувати.

Ще однією проблемою виступає незнання засудженими нормативно-правової бази. Наприклад, це стосується питань реєстрації та розірвання шлюбу, позбавлення та поновлення батьківських прав, здійснення права на житло тощо. Особливо гостро така проблема стоїть перед звільненням, коли засуджена не знає, куди звернутися за допомогою на волі та які права вона має. Як реалізувати своє право на житло, яким чином забрати дітей з Дитячого будинку та на яких підставах, які документи потрібні для того, щоб стати на облік по безробіттю, на які виплати засуджена має право тощо. Слід зазначити й окремий блок проблем, пов'язаний з психологічними особливостями. Соціальні та психологічні фактори досить сильно перетинаються, оскільки слідом за психологічними відхиленнями простежується соціальна дезадаптація: ускладненість у взаємодії з людьми, нездатність самотійно приймати рішення, зміна світогляду тощо.

Найчастіше жінки-засуджені поступово звикають до режиму, адже знають, що їх чекає завтра. Порушення здатності до соціальної адаптації у жінок після виходу на свободу викликає також режим виправної установи, яка нав'язує їм спосіб життя підлітка: розміреність життя, обов'язковий розпорядок, неможливість приймати самотійні рішення, що стосуються власної долі. Таким чином, розпорядок дня, статuti та закони виправних установ створюють таку проблему, як несамотійність. Надалі ця якість може негативно позначитися на житті засудженої після звільнення. Для неї абсолютно незвично, що рішення навіть у виборі їжі або одягу потрібно приймати самотійно. Якщо говорити про проблеми психологічного плану, варто звернути увагу на емоційно-вольовий аспект. За твердженням М.В.

Овсяннікова, умови ізоляції негативно позначаються на психічному стані будь-якої людини: «зростають тривожність, збудливість, емоційна нестійкість, поведінка стає непередбачуваною» (Овсяннікова, 2017). Жінки більш схильні до негативного впливу ізоляції в силу емоційно-вольової специфіки особистості. В принципі, для будь-якої людини опинитися в місцях позбавлення волі – вкрай стресовий стан, особливо негативно це позначається на жінках, оскільки нервова система у них слабкіше, ніж у чоловіків. Відповідно, на усі зміни в житті вони реагують емоційніше, й особливо – під час відбування покарання. Дана проблема стосуватиметься й періоду підготовки до звільнення, коли у жінки буде знову кардинально змінюватися життя.

Наявність психологічних особливостей безпосередньо пов'язана з фізичною складовою людини. Як зазначає М.В. Мінстер «істотними психофізіологічними особливостями жінок є тонкість та пластичність організації нервової системи, які проявляються в чутливості, вразливості, емоційній лабільності». Разом з тим «тонкість організації нервової системи жінок сприяє й більш сильному руйнуванню, наприклад, під впливом алкоголю або наркотиків, що веде до більш інтенсивного розпаду особистості» (Мінстер, 2009, с. 117). З особливостями, наведеними автором, доводиться працювати співробітникам виправної установи, тому фахівці повинні знати гендерну специфіку для організації відповідного відбування покарання засудженої, а також й для комфортної взаємодії з нею. У зв'язку з емоційною нестабільністю та перепадами настрою засуджених часто можуть відбуватися конфлікти в установі, що негативно впливає на сам етап відбування покарання, тому фахівцям при роботі з жінками потрібно побудувати правильний та конструктивний діалог.

Висновки до 2 розділу

Отже, соціальна робота із засудженими – це професійно комплексна діяльність із надання соціальної допомоги та підтримки, здійснення соціального захисту засуджених, результатом чого є створення умов для соціального, позитивного функціонування й удосконалення людини, котра переступила поріг закону.

Соціальна робота в місцях позбавлення волі сучасної України тільки починає складатися, технології соціальної роботи в даній сфері ще не достатньо чітко позначені, часто функції фахівців соціальної роботи в кримінально-виконавчій системі виконують інші працівники даної сфери.

Огляд діяльності зарубіжних пенітенціарних установ наочно показує, що основною поступальною тенденцією розвитку виправної системи є постійне та цілеспрямоване впровадження в практику роботи сучасного комплексу соціальних заходів з метою гуманізації умов утримання ув'язнених та впровадження сучасних досягнень теорії та практики соціальної науки в реальне життя виправних установ.

Соціальна робота повинна допомагати людині розвиватися як особистості з високими гуманістичними цінностями, не повинна здійснюватися шляхом ломки особистості та порушення гуманістичних цінностей. Справжня соціальність, як певний тип та ступінь розвитку соціальної свідомості, поведінки й активності в суспільстві можлива тільки при ставленні до себе та до інших людей як до особистостей, при повазі до їхньої індивідуальності, свободи та відповідальності. Таким чином, особистісно-гуманістичний підхід визначає межі змісту та методів соціальної роботи, вихід за які призводить до деструкції й деформації людини та суспільства.

Спеціаліст із соціальної роботи у виправній установі використовує у своїй професійній діяльності такі технології: соціальна діагностика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальне посередництво,

соціальне консультування, соціальна профілактика, соціальна корекція. Щоб успішно вирішити проблеми засуджених, необхідно використовувати перераховані вище технології в комплексі, оскільки вони тісно взаємопов'язані. Без діагностики якості та успішне застосування будь-якої іншої технології неможливо. У свою чергу, реалізація однієї з технологій надає інформацію для подальшої діагностики клієнта. Себто, використання цих технологій представляє особливий цикл, мета якого - надавати підтримку клієнту. Тільки такий підхід забезпечує якісну всебічну допомогу.

Проблеми жінки, засудженої до позбавлення волі, мають різноплановий характер. Вони пов'язані як з гендерними особливостями (материнство, емоційність), так і з особливостями соціально-правового статусу (потрапляння у кримінальні субкультури, несаможиттєвість).

У методології соціальної роботи необхідно сконцентрувати увагу на гендерній специфіці засуджених, особливо враховуючи факт материнства.

Існує низка соціально-психологічних проблем засуджених, які закладаються ще до відбування покарання (алкоголізм, наркоманія). Певний ряд проблем існує безпосередньо на етапі відбування покарання (насильство, конформізм), а деякі – у період підготовки до звільнення (проблема побудови соціально-корисних зв'язків, планування працевлаштування).

Також важливо відзначити, що якими б продуктивними не були методи, форми і технології соціальної роботи, якщо у засудженої немає стимулу та бажання виправитися, належного результату дочекатися складно. У засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, часто втрачається стимул до позитивних змін, їх долає страх перед виходом на свободу. Тому в першу чергу потрібна соціально-психологічна підготовка й всебічна моральна підтримка для змін засудженої та подальшої успішної ресоціалізації на волі.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ЖІНОЧІЙ КОЛОНІЇ (ЧОРНОМОРСЬКА ВИПРАВНА КОЛОНІЯ УДПТС УКРАЇНИ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ №74)

3.1 Підготовчий етап роботи соціальних працівників і волонтерів із жінками-засудженими. Роль авторефлексії соціального працівника

Загалом увесь комплекс соціальних, психологічних та виховних робіт, які проводяться у виправних установах України, потребує розвитку та вдосконалення. Це обумовлено погіршенням криміногенного складу засуджених, їхньою педагогічною занедбаністю, вкрай низьким рівнем освіти, відсутністю будь-яких професійних навичок, а також зростанням частки засуджених, які страждають на психічні захворювання, туберкульоз, наркоманію та інші хронічні захворювання. Задля досягнення першочергової мети виправлення, що проводиться у виправних установах, робота повинна бути орієнтована насамперед на вирішення питань, пов'язаних з корекцією поведінки, позитивною зміною внутрішніх установок та ціннісних орієнтацій засуджених, залученням їх до засвоєння та виконання основних соціальних ролей у суспільстві як законослухняних та суспільно корисних громадян. Виконання цього комплексного завдання потребує об'єднання зусиль усіх співробітників виправних установ та насамперед – соціальної, виховної та психологічної служб у взаємодії із іншими структурами виправної установи.

При роботі із засудженими жінками слід враховувати, що найчастіше їх переконання пов'язані із сімейно-побутовими проблемами. Тому особлива увага приділяється таким соціально-демографічним та особистісним характеристикам, як сімейний стан, наявність дітей, ставлення до специфічної лише для них соціальної ролі – дітонародження та виховання дітей. У зв'язку з цим велике значення має збереження позитивних зв'язків із сім'ями, дітьми.

Особлива увага приділяється фізіологічним особливостям жіночого організму, наявності в засуджених специфічних для жінок хвороб, та й таких соціально значущих захворювань, як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, які виліковуються набагато важче, ніж у чоловіків. Оскільки основними об'єктами соціальної роботи є «кризові» особистості, а в нашому випадку – засуджені жінки, під час взаємодії з клієнтом, соціальний працівник безперервно стикається з новими проблемами, які вимагають швидкого та ефективного вирішення. Професійна рефлексія забезпечує більш глибоке їх усвідомлення, критичний аналіз, конструктивне вирішення та організацію спільної практичної діяльності. Соціальна рефлексія теоретична та практична форма діяльності людини. Вона спрямована на «осмислення культури, її підстав, своїх власних вчинків; розкриває специфіку духовного світу, надає можливість людині формувати сенс та образ життя, дозволяє перемикатися у зв'язку зі зміненими умовами на нові механізми діяльності; сприяє самопізнанню та управлінню активності відповідно до особистісних інтересів та цінностей» (Родина, 2017) Формування соціальної рефлексії в процесі пізнання має два джерела – самостереження людини та відображення відносин людей між собою, з природою. Адекватність відображення цих відносин визначає адаптацію людини до соціально-природного середовища.

Виділимо деякі аспекти розгляду соціальної рефлексії як компонента суспільної свідомості. По-перше, соціальна рефлексія – це такий механізм пізнання суб'єкта, що лежить в основі формування суспільної свідомості. Вона являє собою важливий феномен людської суб'єктивності; дозволяє людині формувати свої емоційні стани та думки; використовує себе предметом аналізу, оцінки та практичного перетворення дій та відносин. По-друге, «специфіка рефлексивного механізму дозволяє індивіду розуміти себе через іншого, осмислювати власне буття, свої відносини з предметно-соціальним світом, нові ситуації, фіксувати результати діяльності, розкрити

творчий та креативний потенціал розвитку особистості, активно освоювати норми та засоби різних видів діяльності» (Чекушкіна, 2014, с.17).

По-третє, соціальна рефлексія – це процес пізнання людиною самої себе, суб'єктивна характеристика. Суспільна свідомість являє собою відображення у свідомості людей об'єктивного світу та суспільного буття. результат духовного, соціального, історичного розвитку соціуму. По-четверте, соціальна рефлексія лежить в основі процесу інтеріоризації (перехід ззовні всередину), завдяки чому людина накопичує знання, досвід, може говорити про себе та думати, не заважаючи іншим, перетворює міжособистісні відносини у стосунки з самою собою, формує внутрішні складові за допомогою засвоєння аспектів зовнішньої соціальної діяльності. Основним фактором перетворення людиною дійсності є її доцільний характер.

Процес інтеріоризації пов'язаний із накопиченням знань і досвіду, включає як мінімум три рівні: «Я» (відповідність знань про себе); «Я - Інші» (зміщення вправо - («Я - Інші»); «Я у Світі» (зміщення також вправо («Я у Світі»)). Механізм рефлексії діє на кожному з рівнів і призводить до осмислення, усвідомлення й охоплення цілісності (Родина, 2017). Якщо відбувається взаємодія кордонів систем, то реалізовані програми і процес розвитку є підготовленими до роботи на наступному рівні. Невірний перехід від однієї підсистеми до іншої, як правило, призводить до викривлення та перешкоджає переходу суб'єкта до систем більш високого рівня. Суспільна свідомість являє собою відображення в духовній діяльності людей інтересів та поглядів, уявлень різних соціальних груп, класів, націй, суспільства. По-п'яте, елементи суспільної свідомості можуть впливати на свідомість окремих людей, груп, об'єднань за допомогою різних знакових систем. Громадські умови вимагають від кожної людини уміння оцінювати вчинки, слова, думки, здійснювати самоконтроль.

У сучасному суспільстві «соціально-творча, соціально-перетворююча діяльність, соціальні комунікації, уявлення про сенс життя і справедливість,

соціальні почуття, ідеали та цінності, спонукають до рефлексії, осмислення й усвідомлення людиною себе, свого місця». Соціальна рефлексія дозволяє «визначити змістовні компоненти, нові можливості, перспективи розвитку людини і соціуму; служить інструментом, здатним розкрити та попередити можливі ризики та загрози». Соціальна рефлексія являє собою соціально-філософський феномен, який включає способи й форми організації когнітивної комунікативної дії та практики, виявляє механізми організації, структурування та функціонування свідомості на різних рівнях соціальної реальності. (Чекушкина, 2014).

Однією з особливостей професійної діяльності соціального працівника є його активна суб'єктна позиція, яка вимагає від нього прийняття особистої відповідальності за власні рішення та їх наслідки у вигляді змін життєдіяльної ситуації клієнта. Проблема наслідків конкретних актів діяльності в роботі соціального працівника досить очевидна, оскільки ці наслідки завжди реальні й життєві, вони не залежать від того, бере суб'єкт на себе психологічну відповідальність за них, або ні, їх складно оцінювати, вони часто відтерміновані у часі, і найголовніше - вони стосуються, фактично, доленосних питань у житті людини, можуть визначати увесь її подальший життєвий шлях. Так, фахівець, який працює з сім'ями, що перебувають у складних життєвих обставинах, щоразу, коли стикається з недбалим поводженням по відношенню до дитини, має сам собі відповісти на питання: чи сімейне середовище безпечне для дитини й здатне захистити її від потенційних ризиків (у тому числі, за умови підтримки), чи необхідним є вилучення дитини з сім'ї та переміщення її під альтернативну опіку. Тому рішення соціального працівника мають бути не лише доцільними, в основі яких лежить усвідомлювана мета діяльності, оцінка співвідношення її значущості й ціни витрат на її досягнення, але й особисто прийнятними у вимірі «довільність - вимушеність».

У проблемній ситуації, тобто ситуації «блокади» діяльності, подолання невизначеності й прийняття рішення можливе за рахунок звернення суб'єкта

до основ його діяльності. Потреба у розв'язанні сумніву є постійним і керівним фактором у всьому процесі рефлексії. Особливість професійної діяльності соціального працівника полягає також в тому, що вона вимагає готовності приймати складні рішення (часто, за умови дефіциту часу) та щоразу працювати з унікальними ситуаціями, адже характеристика проблемної ситуації клієнта, особливості її прояву можуть бути найрізноманітнішими, навіть у тих випадках, коли спеціаліст працює з однією конкретною групою чи категорією населення. Алгоритмізація, стандартизація, нормування професійної діяльності не забезпечує уникнення ситуацій, коли незрозуміло, за якою нормою слід діяти. Неготовність соціального працівника до роботи з новою, незнайомою досі ситуацією часто спричиняє невиправдані перенаправлення клієнта до інших спеціалістів.

Розвинена професійна рефлексія виступає своєрідною запорукою професійної успішності фахівця, оскільки основним показником рефлексивної культури особистості є «її здатність працювати в умовах невизначеності. Фактор невизначеності посилює проблемність професійної діяльності соціального працівника ще й у тому сенсі, що існуюче правове забезпечення соціальної роботи, котре покликане регламентувати відносини між суб'єктами та клієнтами соціальної роботи, забезпечувати впорядкованість діяльності соціальних установ і законність прийняття рішень, не охоплює усіх реальних ситуацій соціальної роботи». Правова норма не дає відповіді соціальному працівникові на питання, як її застосувати, що робити у кожному конкретному випадку, коли норма неоднозначна чи їх кілька. Так, соціальний працівник, для якого професійною нормою є захист прав та інтересів дитини, опиняється в непростій ситуації, коли необхідно прийняти рішення щодо можливості збереження сім'ї чи необхідності вилучення дитини. Законні права дітей часто описуються, як «негативні права»: право не бути жертвою нанесеної шкоди, насильства, нехтування або експлуатації (Родина, 2018).

Закон не визначає чітко та не дає стандарту турботі, яка може вважатися такою, що відповідає інтересам дитини найкращим чином. У своїй роботі соціальний працівник щоразу відповідає на питання, як узгодити розбіжності між інтересами людини, яка опинилася у проблемній ситуації (і часто демонструє дезадаптивну, девіантну поведінку) та її оточенням, суспільства в цілому і його інститутів, (які прагнуть «ліквідувати» цю девіацію), як скоординувати взаємодію державних та недержавних служб, установ, організацій, окремих професіоналів з приводу вирішення цієї проблеми. Як посередник між людиною і державою, соціальний працівник прагне забезпечити зв'язок клієнта з системами суспільства і держави, які, у свою чергу, можуть забезпечити його засобами виходу з важкої життєвої ситуації, сприяють ефективній та скоординованій роботі цих систем. При цьому йому доводиться враховувати, що норми, які регламентують діяльність окремих елементів цих систем, є різними, часто вони не тільки не співвідносяться, але й перебувають інколи у прямій суперечності.

Реальний досвід розвитку соціальної роботи в Україні засвідчує, що цілком можливою є також ситуація, коли професійні норми соціальної роботи, не набуваючи юридичного статусу, успішно працюють на практиці, якщо вони поділяються суб'єктами, які ними керуються у конкретній сфері роботи (наприклад, «стандарти діяльності, яких дотримуються недержавні організації, котрі працюють із молоддю, яка виходить із-під опіки, забезпечують досягнення суттєвих позитивних результатів у сприянні соціальній інтеграції цих молодих людей, на відміну від юридично закріплених і втілюваних державними службами норм соціальної роботи з «дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та особами з їх числа» (Семигіна, 2020). Простір реальної практики соціальної роботи, як відомо, завжди ширше правового поля, що її регламентує, оскільки вона, зазвичай, є більш швидкою відповіддю на актуальні соціальні проблеми.

Практика породжує інновації, розгортається переважно як сукупність соціальних проектів, що вирішують конкретні проблеми конкретних спільнот; натомість, правове закріплення норми діяльності на державному рівні є тривалим процесом в силу ригідності самої держави як системи, необхідності проходження «адміністративних коридорів», а також через дію загальнооекономічних, загальнополітичних та інших чинників.

Другим фактором, що спричиняє проблемність професійної діяльності соціального працівника та обумовлює необхідність професійної рефлексії, є те, що «нормативні основи самої діяльності можуть вступати у суперечність із власними уявленнями фахівця. Соціальна робота будується на духовно-моральній основі, спираючись на гуманістичні ідеали та сукупність цінностей, поділюваних її суб'єктами. Людина в гуманістичній ідеології представлена як вища цінність, що означає віру в творчий потенціал особистості, у здатність людини долати перешкоди на шляху до повноцінного соціального функціонування» (Байдарова, 2014).

Одним із базових змістовних принципів соціальної роботи, на яких заснована практична реалізація гуманістичного ідеалу, є принцип соціальної справедливості. Соціальний працівник як носій гуманістичного світогляду, що лежить в основі соціальної роботи, приймає своєрідну «соціальну вимушеність», тобто об'єктивну необхідність підкорятися певним моральним нормам даного суспільства, як свій індивідуальний обов'язок, свідомо взяте на себе зобов'язання виконувати ці норми. Це завжди означає необхідність узгодження власних, індивідуальних та суспільних суджень стосовно базових понять справедливості, свободи, рівності тощо, іншими словами – узгодження власної та суспільної моралі як основи діяльності. Зовні задана норма – незалежно від того, наскільки вона досконала - може вступати у протиріччя з власною нормою, особистими цінностями соціального працівника, і тоді проблемність професійної ситуації сприймається фахівцем як її розрив.

Для соціального працівника професійна ситуація ускладнюється також у зв'язку з тим, що в реалізації своєї функції сприяння використанню потенціалу суспільства, ресурсів соціальної служби на благо людини, він має поєднувати дві її складові: соціальний контроль як регуляцію соціальних взаємодій при вирішенні конкретних проблем, пов'язаних з дезорганізацією діяльності та відхиленням від соціальних норм (що може включати різні способи примусу та впливу), та соціальну допомогу у вирішенні проблем життєдіяльності індивіда (яка теж може бути різної інтенсивності й характеру). Протиріччя між функцією надання допомоги і функцією контролю може відображати як об'єктивні протиріччя між інтересами людини і держави, суспільства, організації, малої групи, так і вступати у суперечність із баченням самого соціального працівника стосовно того, у який спосіб реалізовувати ці функції. Крім того, суперечність професійної ситуації може посилюватися у зв'язку з відчуттям перетину проблеми клієнта з власними проблемами. Об'єктивні протиріччя в діяльності соціальний працівник внутрішньо може переживати як суперечність між різними структурами власної свідомості, тобто як інтраперсональний конфлікт. Задіяння рефлексії виступає у якості умови подолання таких розривів у професійній ситуації.

Третім фактором, що обумовлює специфіку професійної рефлексії в соціальній роботі, є «комунікативний характер професійної діяльності соціального працівника, задачею якого є як зміна життєдіяльної ситуації клієнта, так і зміна самого клієнта, аби в майбутньому він міг самостійно справлятися з подібними проблемами. Вирішення цієї задачі можливе лише за умови виходу клієнтом у рефлексивну позицію щодо самого себе і його проблемної ситуації». Фактично соціальний працівник виступає у якості інструменту рефлексії самого клієнта. Завдяки рефлексії, соціальний працівник може допомогти клієнтові «вийти за межі ситуації проживання власного неуспіху, помилкових дій, перетворивши її на ситуацію особистісного зростання, сприяти формуванню індивідуального життєвого

досвіду клієнта, що буде основою для відтворення вдалих дій у схожих ситуаціях в майбутньому. Тільки у разі особистісного сприйняття клієнтом проблемної ситуації в якості своєрідного майданчику і водночас засобу підвищення власної життєвої компетентності (проблематизація наявного досвіду та пошук нових способів дій) забезпечуються умови для досягнення позитивного результату у роботі спільно з клієнтом над проблемою» (Байдарова, 2014).

Не слід забувати, що в соціальній роботі діяльність не обмежується спілкуванням і взаємодією одного соціального працівника з клієнтом; переважно, ведення випадку передбачає підключення до роботи з клієнтом інших спеціалістів, інколи - створення мультидисциплінарної команди. А в ситуації клієнта можуть фігурувати інші особи: близькі люди, родичі, представники громади і т.д. Це означає, що труднощі можуть виникнути у системі взаємодії соціального працівника та інших членів допомагаючої організації, фахівців інших установ, осіб з оточення клієнта, що може виступити у якості додаткового фактору проблематизації професійної ситуації.

Таким чином, застосування прийомів здійснення професійної рефлексії в діяльності фахівця соціальної роботи дозволяє різнобічно і критично оцінювати свій професійний досвід, свої конкретні дії, їх ефективність, краще усвідомлювати причини труднощів у спілкуванні з клієнтами та колегами, свої почуття й переживання, допомагає своєчасно розпізнавати та правильно оцінювати несприятливі симптоми. Професійна рефлексія є механізмом регуляції та саморегуляції професійної діяльності. Усвідомлення дає можливість фахівцеві соціальної роботи моделювати свої дії, створювати ситуації «на свій розсуд», здійснювати варіативність поведінки, приймати себе як активну творчу особистість.

3.2 Документальне супроводження соціальної роботи в жіночій колонії

Встановлення продуктивної співпраці між громадським та державним сектором є гарною підмогою для досягнення значних результатів у сфері соціальної роботи з засудженими.

Співробітникам неурядових організацій важливо знати, що вона не лише бажана, але її дієвість закріплена законодавчими актами.

Але щоб обидві сторони – кримінально-виконавча система та суспільство – змогли повніше задовольнити свої інтереси, їм необхідно добре знати закони, які безпосередньо відносяться до цієї проблеми, і вже сьогодні напрацьовувати механізми взаємин, які дадуть потім можливість досягти найкращих результатів та робити менше помилок. Нормативно-правову базу нами розглянуто у першому розділі, тому проаналізуємо внутрішні документи, які необхідні для того, щоб потрапити у сам заклад, а також – документи для організації самої роботи з засудженими.

Найпершим документом, що регламентує діяльність конкретної громадської організації у конкретних установах виконання покарань, є Договір про спільну діяльність між НУО та обласним Управлінням Державного департаменту України з питань виконання кримінальних покарань (приклад можемо розглянути у додатку А). Саме в цьому договорі, підписаному першими особами організацій, узгоджуються основні положення діяльності: вибір установ виконання покарань, види спільної діяльності та обов'язки сторін.

Другий не менш важливий документ – це Робочий план. У ньому погоджують основні заходи програм та проєктів, а також призначаються дати, і, що не менш важливо, – відповідальні за виконання.

Саме ці папери значно полегшують роботу волонтерів та соціальних робітників та водночас зроблять її ефективнішою.

Звичайно ж, це лише два основні документи, крім них знадобиться ще ціла низка дозволів та розпоряджень Управління. Наприклад – дозвіл на вхід до виконання покарань соціальних робітників, волонтерів (приклад листа-запиту в Додатку Б). До цього запиту необхідно додати копії паспортів (в окремих випадках – резюме) кожного співробітника, а також підготуватися до того, що деяким співробітникам можуть відмовити у доступі. Наприклад, людину, яка раніше відбувала покарання, можуть протягом якогось певного часу не пускати в ту колонію, в якій він перебував. Не дозволять на вхід й активному споживачеві наркотиків чи інших психоактивних речовин.

Також, дозволи Управління будуть необхідні при проведенні наступних основних заходів:

1. Забезпечення засуджених засобами захисту та особистої гігієни, продуктовими пайками.
2. Передачі на баланс установам виконання покарань матеріальних цінностей, техніки.
3. Проведення фото- та відеозйомок заходів.
4. Запрошення журналістів для висвітлення соціальної роботи у ЗМІ. При цьому слід пам'ятати, що для дозволу на вхід тележурналістів необхідно прикладати план сюжету. Ще один момент: якщо сюжет транслюватиметься місцевими чи обласними телеканалами, то для цього буде достатньо дозволу обласного Управління, а якщо це національний рівень, то дозвіл має бути від центрального апарату Департаменту.
5. Запрошення гостей (спостерігачів, стажистів, учасників семінарів та тренінгів). У таких випадках пишеться лист-запит на дозвіл одноразового входу, однак, якщо гості – іноземці та не є громадянами України, дозвіл на їх відвідання дає, знову ж таки, центральний апарат Державного департаменту України з питань виконання покарань.

Враховуючи те, що Управління – це державна структура, при поданні документів на будь-який дозвіл треба бути готовим до очікування позитивного результату – лист має пройти декілька інстанцій.

Відповідно до статті 141 Кримінально-виконавчого кодексу України засуджені жінки мають право влаштовувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років та можуть проживати там зі своїми дітьми.

Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – Правила), затвердженими наказом Міністерства юстиції України 28.08.2018 № 2823/5, визначено, що порядок приймання до будинку дитини при виправній колонії, перебування та вибуття з нього дітей і засуджених жінок, які мають при собі дітей віком до трьох років, визначається Типовим положенням про будинок дитини. Також в Правилах визначено, що після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами адміністрація виправної колонії влаштовує засуджених жінок, які проживають за межами виправної колонії, на роботу на підприємстві виправної колонії або на контрагентських об'єктах, та сприяє засудженим жінкам у влаштуванні їхніх дітей у ясла. За потреби, на період робочого дня матерів їхні діти можуть перебувати в будинках дитини при виправних колоніях.

Серед обов'язків жінок, які проживають спільно зі своєю дитиною у будинку дитини, щодо виховання та догляду дитини, відповідно до Типового положення про будинок дитини при виправній колонії, визначено:

- «відповідати за життя і здоров'я дитини, здійснювати її огляд, годування і виховання»;
- «під наглядом лікаря-педіатра, вихователя проводити роботу з дітьми, яка сприяє їхньому розвитку»;
- сумлінно виконувати рекомендації лікаря і медичного персоналу у разі захворювання дитини;
- брати участь у програмах диференційованого виховного впливу, медико-соціальної допомоги, розвитку батьківських навичок. (Про затвердження Типового положення про Будинок дитини при виправній колонії, 2013)

Програми диференційованого виховного впливу на засуджених, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 16.05.2016 №1418/5, не містять окремих положень щодо проведення роботи з вагітними жінками та жінками, які мають дітей і перебувають з ними в установах виконання покарань. Також, наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5 «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» не передбачено висвітлення питань особливостей роботи саме з цією категорією жінок. Хоча законодавчих та регламентуючих документів досить багато, вони суттєво полегшують життя та роботу працівникам громадських організацій. Що стосується договорів та робочих планів, то вони укладаються, як правило, на рік, тож якщо погодити ці документи на початку проекту, його реалізація буде якомога ефективнішою та успішнішою.

Нами буде розглянуто концепцію соціальної роботи у Чорноморській жіночій виправній колонії №74, яка розташована безпосередньо в місті Одеса. Поблизу знаходиться слідчий ізолятор тимчасового утримання (СІЗО) та чоловіча колонія.

У 74-ту колонію потрапляють злочинниці, які притягуються до кримінальної відповідальності вперше. Ця колонія – одна з двох в Україні, де можуть утримуватися жінки з дітьми. Ще одна така установа знаходиться в Чернігові, там знаходяться жінки, які відбувають покарання повторно. Через це в одеському закладі перебувають засуджені з усіх регіонів України, які просять визначити їх для відбування покарання з дітьми. На етапі проходження нами виробничої практики в одеській колонії, ми виявили, що там зростає 31 дитина їхніх засуджених матерів. По досягненню 3-річного віку, якщо на той час мати дитини не звільниться, дітей передають родичам або в дитячий будинок. У випадку з дитячим будинком це означає, що дитина бачитися з матір'ю не буде, оскільки тільки з однієї одеської установи раз в квартал привозять дітей на побачення до матерів. Решта змушені задовольнятися розмовами по телефону, та й то це в кращому випадку – періодично забороняють і таке спілкування.

В колонії самими затребуваними спеціалістами є психолог і медики. За попереднім записом в'язні можуть відвідувати медчастину. В установі є терапевт, гінеколог, стоматолог і психіатр. І вкрай нагальною потребою є залучення соціальних працівників до колонії вище названих спеціалістів. Як правило, надходять до установи засуджені, які тривалий час вживали наркотики, вели асоціальний образ життя, що призвів до того, що у засуджених виникли хронічні запущені захворювання. До цього за медичною допомогою, як правило, вони не зверталися. Дуже часто в колонію потрапляють ВІЛ-інфіковані, хворі на гепатит, туберкульоз, інші хронічні хвороби. ВІЛ-позитивні ув'язнені утримуються в колонії на загальних підставах та отримують антиретровірусну терапію. Ув'язнені мають право на побачення – короткострокове раз на місяць до чотирьох годин, тривале – до трьох діб раз у два місяці. Якщо жінка порушувала порядок, її можуть позбавити права на побачення. Але є і такі, до кого ніхто не приїжджає.

Певна кількість засуджених потрапляє в колонію, не вміючи ні читати, ні писати. Для того, щоб їх цьому навчити, в установі є школа – викладачі одеської вечірньої школи у другій половині дня проводять уроки. Для того, щоб жінки могли отримати хоч якусь професію, в колонії працює ПТУ – там готують швачок, кравців, закрійників і перукарів. Працювати в колонії жінки можуть добровільно – велика частина з них зайнята на швейному виробництві. Жінки виготовляють постільну білизну, спецодяг та форму для військових, на даний момент – це штани і куртки для Міноборони. Працюють вони 40 годин на тиждень та отримують в середньому понад 600 гривень на місяць, а бригадир – до 2-х тисяч гривень. При цьому, якщо жінка працювати не хоче, – змусити її не можуть. Але якщо жінка не працює – вона не має права на УДЗ (умовно-дострокове звільнення). Крім того, із зарплат утримується сума на утримання в колонії – за харчування, комуналку та одяг.

Треба додати, що у 2015 році Верховна Рада України прийняла закон «Про пробацію». У найближчому майбутньому планується, що служба пробації запрацює в повну силу. На неї покладають величезні надії, зокрема,

в плані скорочення кількості ув'язнених в Україні, більш якісну їх адаптацію в суспільстві після звільнення, а також скорочення кількості повторних злочинів.

3.3 Програма соціально – комунікативного тренінгу для соціальної допомоги у жіночій колонії: соціальна діагностика та соціально-психологічна корекція

Провідна детермінанта рецидивної злочинності жінок полягає у переважанні у свідомості та поведінці жінки глибокої антигромадської установки, яка є наслідком сукупності економічних, соціальних, психологічних й моральних причин та умов, що об'єктивно існують у суспільстві. В даний час стан жіночої злочинності визначається зміною її якісних характеристик, збільшенням частки тяжких та особливо тяжких злочинів, насильницьким характером злочинної поведінки, організованістю та професіоналізмом скоєння злочинів, повторністю та омолодженням злочинності. Так, про криміналізацію неповнолітніх осіб жіночої статі свідчить їхня злочинна поведінка, що характеризується агресивністю, зухвалістю, цинізмом, яка проявляється у підвищенні інтенсивності їхньої злочинної діяльності.

Зростання рецидивної злочинності осіб жіночої статі викликає занепокоєння, оскільки скоєння злочинів у другий та більше разів свідчить про стійкість антигромадської орієнтації особистості, її відкрите протиставлення правопорядку, суспільної моральності та прагнення збагачення злочинним шляхом. У зв'язку з цим процес ресоціалізації засуджених жінок, підготовка їх до звільнення є одними з найважливіших та актуальних питань у кримінально-виконавчій системі України. Наукова розробка цієї проблеми може сприяти визначенню найефективніших напрямів, форм, засобів й методів корекції поглядів, переконань та поведінки засуджених.

Відповідно цим завданням нами було проведено соціально – комунікативний тренінг у Чорноморської виправної колонії УДПтС України в Одеській області №74 (програму наведено у Додатку Е)

Мета тренінгу: розвиток психологічної стійкості та її компонентів у жінок, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі.

Тренінг дозволив на етапі діагностики виявити такі характерні особливості засуджених жінок як:

- фрустрованість;
- емоційна лабільність;
- пасивність життєвої позиції;
- екстернальність;
- спільність до девіантної поведінки;
- байдужість до проблем оточуючих;
- загострене почуття провини;
- страх перед власним майбутнім.

Отримані результати обумовили наступні завдання тренінгу:

1. Розширити уявлення жінок про психологічну стійкість та її ролі у подоланні важких життєвих ситуацій.
2. Сприяти підвищенню рівня психологічної стійкості та розвитку її компонентів.
3. Сприяти формуванню ефективних копінг-стратегій, позитивного образу особистості.
4. Зменшити вплив негативних наслідків позбавлення волі на особистість.

Заплановані результати тренінгу:

- формування сприятливого емоційно-психологічного клімату та моральної атмосфери у групі;
- підвищення рівня психологічної грамотності учасників програми;
- формування позитивного образу власної особистості;
- оволодіння навичками саморегуляції;

- активізація особистісних ресурсів у напрямі розвитку психологічної стійкості;
- активізація мисленнєвої діяльності та оптимізація цілепокладання щодо майбутнього.

Коли жінки потрапляють у місця позбавлення волі, вони виявляються вирваними зі своєї сім'ї та свого кола соціальної підтримки. Відновлення цих соціальних взаємовідносин є одним із найскладніших завдань, які постають перед людьми при поверненні їх у суспільство після виходу з ув'язнення. Особливо гострою дана проблема є для жінок, які є матерями. Досліджуючи проблеми жінок, які відбувають покарання у колонії №74, виявлено, що ставлення жінок до своїх дітей буває різним – є випадки, коли після звільнення жінки залишали їх під парканом колонії, або не забирали з дитбудинку.

Програма соціально-комунікативного тренінгу для засуджених передбачає оволодіння набором необхідних та достатніх для реалізації здорового способу життя або зниження ризику психосоціальних навичок. Визнання необхідності оволодіння цими навичками базується на даних наукового аналізу факторів ризику залучення до психоактивних речовин та факторів антиризиків, які протистоять їм:

- навички спілкування;
- власний механізм прийняття рішень;
- розвиток критичності;
- навички міжособистісної взаємодії;
- здатність відстоювати власну точку зору;
- здатність керувати собою;
- навички саморегуляції у стресових та екстремальних ситуаціях;
- вирішення проблеми поганого настрою, туги;
- вирішення проблеми сенсу життя.

Розглянемо загальні рекомендації щодо організації та проведення тренінгових занять. В організації тренінгів із засудженими жінками важливо дотримуватись наступних структурних установок:

- фіксація усвідомлення учасниками системи потреб у позитивних формулюваннях («те, що відбувається на занятті, мені потрібно», «я хочу», а не «я не хочу»);
- усвідомлення учасниками ситуацій незадоволення (усвідомленого чи неусвідомленого) потреб за допомогою розширення сфери соціальних процесів чи усвідомлення можливості управління процесами, у яких раніше був відсутній суб'єктний досвід. Свідомість учасниками конкретної ситуації – фіксація потреб у додаткових, насамперед, інформаційних ресурсах; цілей, навичок, знань, яких не вистачає, можливих ресурсів вирішення проблем та їх потенційних джерел у рамках теми тренінгу;
- пошук необхідних ресурсів учасниками з урахуванням специфіки змісту тематики; визначення причин незадоволеності, корекція або переформулювання, уточнення занять;
- визначення способів контролю – умов досягнення бажаного результату та способів відстеження цих умов;
- на заключних заняттях (з особливостями конкретної групи) – інтеграція нового досвіду, сприяння трансформації системи потреб, ціннісних орієнтацій.

Тренінг складається з кількох етапів: аналіз ситуації, планування, підготовка, реалізація, контроль та оцінка.

Ця схема дієва як для великого 3-х, 5-ти денного тренінгу, так і для 1,5-годинного заняття. Розглянемо докладніше кожен етап.

Етап 1. Аналіз ситуації.

Для визначення теми тренінгу потрібно зробити детальний опис проблеми, яку необхідно вирішувати. Тренер на цьому етапі повинен:

- оцінити ситуацію та виявити справжню проблему;

- визначити чи є тренінг найбільш відповідним рішенням проблеми?

Якщо так, то чому?

- визначити цільову групу;
- вирішити, що необхідно дізнатися про цільову групу;
- вивчити потреби та можливості майбутніх слухачів;
- розбити потреби та можливості на список завдань;
- проаналізувати список завдань, що допоможе виявити потреби

тренінгу;

- перерахувати потреби тренінгу;
- визначити здійсненність тренінгу.

Проаналізувавши проблему та дійшовши висновків до методів її вирішення, можна точно знати: кому, про що, для чого розповідається матеріал та що необхідно для того, щоб тренінг відбувся.

Етап 2. Планування.

Цей етап, можливо, є найскладнішим у циклі тренінгу. Але якщо підготовка проводиться ретельно, послідовно та виділено достатньо часу для планування, результатом має стати добре розроблений курс (або заняття).

Тренер на даному етапі має виконати таке:

- встановити цілі курсу/заняття;
- скласти навчальний план (розглянуті теми, методи, що використовуються, деталізація питань теми);
- спланувати організаційні моменти;
- визначити тривалість та розклад курсу;
- визначити обсяг групи слухачів;
- визначити критерій відбору слухачів;
- завершити відбір слухачів;
- скласти графік підготовки, реалізації, контролю та оцінки тренінгу;
- дослідити можливість співпраці з партнерами та колегами на тему тренінгу;
- визначити систему контролю та план оцінки (час / спосіб);

- встановити приблизний бюджет занять.

Етап 3. Підготовка.

Цей етап потребує найбільше часу порівняно з іншими. Тренер на даному етапі має виконати таке:

- розробити план оцінки (методи);
- розробити план контролю;
- брати відповідні методи викладання, залежно від теми, рівня знань, навичок, підходу до роботи);
- вибрати підходящий метод / спосіб оцінки слухачів («Питання-Відповідь», письмові / усні, багатоваріантні питання, вікторина тощо);
- написати план занять (розписуючи кожен вправу, її цілі, висновки);
- підготувати наочні посібники/роздаткові матеріали;
- вибрати відповідне місце та приміщення;
- планувати та організувати технічне забезпечення курсу (фліп-чарт, телевізор, відеомагнітофон);
- закупити необхідні матеріали (папір, маркери, стікери тощо).

Етап 4. Реалізація.

При виділенні достатнього часу та уваги на підготовку етап реалізації протікає досить гладко.

Тренер на цьому етапі повинен виконувати наступне:

- проводить заняття;
- оцінює сприйняття слухачів (чи досягнуто мету навчання?);
- дає регулярні відгуки слухачам;
- самооцінка, оцінка іншим тренером чи спостерігачем.

Етап 5. Контроль.

Етап контролю є дуже важливим для консолідації процесу навчання та виправлення чи доповнення досліджених уроків. Між контролем та етапом оцінки є певний елемент збігу.

План контролю повинен бути складений на етапі планування, щоб дати тренеру та учасникам час для обговорення проблем, що спостерігаються під

час роботи. В ідеалі, у людини, яка проводить тренінг, має бути можливість спостерігати за роботою кожного учасника тренінгу та надавати відгуки про його роботу.

Тренер на даному етапі має виконати такі задачі:

- Почати якомога раніше процес аналітичної роботи. Цей процес повинен охоплювати теми, які обговорювалися під час тренінгу, та сприйняття тем і поведінку учасників;
- Проводити спостереження з використанням «Контрольного аркуша спостереження». Він складається з кожної пройденної теми.
- Індивідуальні обговорення та обговорення у групах з учасниками для виявлення проблем.
- Надавати позитивні відгуки для підкріплення навчання.
- Проводити повторні заняття зі складних тем за допомогою різних методів навчання.
- Вирішувати складнощі з освоєнням матеріалу на робочому місці або на наступному тренінгу.
- Проводити навчання в процесі роботи (міні-тренінги).

Контроль має проводитися постійно. Не варто забувати про домашні завдання та відстрочений (тривалий) контроль.

Етап 6. Оцінка.

Тренер на даному етапі має виконати такі завдання:

- оцінити планування (план) програми тренінгу;
- оцінити реалізацію (процес) програми тренінгу;
- оцінити результати (продукт) програми тренінгу.

Особливо варто звернути увагу на етап оцінки, якщо ви плануєте проводити цей тренінг ще раз.

Розглянемо стандартний перебіг тренінгу.

1. Привітання/знайомство. Для групи ця вправа може стати своєрідним ритуалом, традицією: незважаючи на те, що усі давно один

одного знають, кожне заняття можливо починати зі слів: «Вітаю, мене звуть...».

До імені можна додавати різні моменти, які налаштують учасників на тему заняття (ім'я + мій друг – це..., до тренінгу про дружбу) або просто піднімуть настрій робітникам та учасникам.

2. Визначення правил роботи групи (особливо якщо ця група постійна та довго працюватиме в одному й тому ж складі).

Правила – це закони групи, якими вона живе під час всього тренінгу. Правила приймаються усією групою разом із тренером на самому початку роботи. Вони потрібні для створення такої ситуації, щоб кожен учасник:

- міг відкрито висловлюватись і висловлювати свої почуття та погляди;
- не боявся стати об'єктом глузування та критики;
- був упевнений у тому, що все особисте, що обговорюється на занятті, не вийде за межі групи;
- отримував інформацію сам та не заважав отримувати її іншим.

Існує декілька основних правил, які допомагають забезпечити атмосферу довіри:

- пунктуальність;
- конфіденційність;
- взаємоповага;
- активність;
- правило піднятої руки;
- не підвищувати голос;
- не перебивати, говорити по черзі.

Оскільки існують правила, то мають бути й своєрідні покарання за їх порушення. Наприклад, п'ять присідань у «чарівному кутку». Звернемо увагу на те, що покарання повинні придумати самі учасники групи. З ними мають бути згодні всі, і це має бути доступно кожному. Небажано у вигляді покарання позбавляти учасника права бути присутнім на занятті. Окрім правил роботи групи під час тренінгу, існують ще й невидимі, «закулісні»

правила життя групи за умов колонії. Про них не завжди знають навіть психологи та керівники групи.

Правила мають бути актуальними не лише для тренінгів, а й загалом для життя, стосунків волонтерів між собою, повсякденного перебування в колонії. Якщо волонтери самі не здогадуються – соціальним працівникам треба наштовхнути їх на таку ідею, підказати – ці правила вони встановлять самі. Необхідні такі правила насамперед для уникнення чи вирішення конфліктних ситуацій. Що це може бути? Наприклад, мусування питань про зміст, побутові умови, лікування, тобто незручності відбування покарання.

3. Комунікативна гра, мета якої одна – встановити атмосферу довіри та невимушеності у групі. Вправи, що передбачають фізичний контакт між учасниками, небажано давати на початку формування групи. Існує велика кількість упереджень та внутрішніх правил в'язниці, необхідно з ними ознайомитись, перш ніж пропонувати якісь ігри.

Необхідно уважно ставитись не тільки до самих вправ, але й до того, як і в яких виразах пояснюється завдання чи поділяються учасники на групи. Слід відзначити, що у тюремному жаргоні звичайні слова мають інші значення. Тому ніколи не потрібно називати засмученого учасника групи «ображеним», не намагатися ділити групу на «півнів, гусей та індіків». Іноді навіть необразливе «капуста» може викликати бурю протесту: «Я не буду в цій групі». Щоб уникнути таких помилок, більше і частіше треба спілкуватися з офіцерами, «старшими товаришами» або з членами групи.

4. Інформаційний блок. Знати корисну для учасників інформацію – це лише половина справи, необхідно якісно донести її до аудиторії. Тому під час підготовки теоретичного матеріалу треба пам'ятати про особливості групи. Чи справді для них важливою є сьогоднішня тема, де і як учасники зможуть застосувати отримані знання. Пам'ятати про почуття гумору і про те, що соціальний робітник теж людина, яка не може знати усі відповіді на усі питання.

5. Опрацювання інформації: мозковий штурм, дискусія, робота в малих групах. Теоретичний матеріал набагато краще дійде до учасників тренінгу, якщо надати їм можливість самостійно обробити та структурувати його.

Не треба особливо дивуватися та засмучуватися, якщо спочатку учасники групи здебільшого будуть мовчати, а робота в малій групі полягатиме в тому, що один буде думатиме й писатиме, а решта – дивитися на його працю. У подібних ситуаціях варто пам'ятати, що зараз працює група, але поки що не команда. Більше вправ на формування та розвиток команди допоможе учасникам відчувати себе єдиним цілим.

6. Відпрацювання отриманих знань практично.

7. Підбиття підсумків так само, як і вітання, може стати традицією групи. Як варіант – опитування по колу: що найціннішого/цікавішого/нового було сьогодні на тренінгу; де я застосую отримані знання; з ким я поділюся набутими навичками; думки, почуття, враження тощо.

Для того, щоб робота була якомога продуктивнішою, тренер повинен мати наступні навички:

- Вміння ставитися з увагою та повагою до думки оточуючих. Це послугує стимулом до саморозкриття та самовираження учасників.

- Вміння уважно вислухати та зрозуміти співрозмовника.

Вміння слухати – дуже цінна якість, яка допомагає привернути співрозмовника до себе, зацікавити не лише одну людину, а й групу. Це вміння допомагає у проведенні різноманітних дискусій, спірних обговорень. Якщо дати можливість співрозмовнику висловитися, не перебивши його, і зосередитися на його словах, то можна багато чого дізнатися про думки та почуття цієї людини.

- Вміння спостерігати за кожним учасником та за групою загалом. Інформація, отримана таким чином, є дуже цінною. Спостерігаючи за учасниками, можна зрозуміти, наскільки їх цікавить те, що відбувається в групі, які відносини складаються в групі, наскільки ефективно діє ведучий. Це допоможе вчасно змінити щось у своїх діях або програмі тренінгу.

Для того, щоб бути грамотним тренером та стежити за процесами, що відбуваються у групі, необхідно знати, що таке групова динаміка та на якій її стадії знаходиться група зараз. Групова динаміка - розвиток відносин між учасниками, сукупність всіх процесів, що відбуваються в міру розвитку та змін групи.

Складові групової динаміки:

1) Розвиток довіри. Учасники почуваються вільно, включаються у процес і працюють. Це ідеальний варіант. Насправді ступінь довіри у членів групи може бути різною. Не варто чекати, що учасники з першого моменту будуть довіряти тренеру та іншим членам групи. Варто бути терплячим, якщо зіткнетеся з опором. Довірча ситуація виникає в групі не відразу, для неї потрібні увага та зусилля тренера.

2) Групова згуртованість (чи почуття згуртованості) – показник міцності, стійкості відносин між учасниками. Це співпраця, позитивний настрій та бажання працювати. Групова згуртованість виникає лише після спільних дій, відвертих обговорень.

Етапи групової динаміки:

1. Попередня підготовка. Проводиться на початок групової роботи. Цей етап може зайняти більше часу, ніж тренінг.

Завдання тренера:

- вибрати максимально затишне приміщення, знайти стільці за кількістю учасників;
- продумати, як досягти того, щоб учасники зібралися у призначений час;
- заздалегідь підготувати всі матеріали.

2. Початкова стадія. Усі учасники хочуть почуватися у безпеці. На цій стадії учасників непокоїть: обстановка групи; те, як його прийняли інші члени групи; те, як сподобатися ведучому та іншим учасникам. На цій стадії члени групи схильні відчувати тривогу, тренер також може відчувати подібні почуття. Тривалість цієї стадії є різною для кожного з учасників. Один може

відразу відчути себе комфортно, іншому для цього знадобиться 1 – 2 години, а комусь – кілька місяців. Крім того, у групі може опинитися той, хто протягом тренінгу перебуватиме в стані деякої тривожності.

Завдання:

- пам'ятати, що розпочинати заняття потрібно з процедури знайомства/вітання;
- обговорити правила групової роботи (встановити обов'язкові, попросити запропонувати додаткові);
- пояснити методи групової роботи;
- заохочувати всі спроби учасників відкрито розповісти про себе та поділитися своїми почуттями;
- пам'ятати про те, що найбільший опір чинять незахищені учасники, у яких можливо є психологічні проблеми;
- на перших заняттях застосовувати роботу в парах, оскільки учасникам спочатку легше говорити один з одним, а не з цілою групою.
- НЕ квапитися.

3. Перехідна стадія. Це стадія, коли учасники оцінюють зацікавленість ведучого, його здатність надавати допомогу. Саме на цій стадії учасники визначають, чи є група безпечним місцем; уточнюють свої цілі та способи їх досягнення; уточнюють свою життєву позицію.

Завдання тренера:

- не залишати поза увагою всі (негативні та позитивні) почуття, які висловлюють учасники у групі;
- допомогти учасникам зрозуміти, чого вони хочуть досягти за час роботи у групі;
- ще раз з'ясувати очікування групи від тренінгу;
- звертати увагу учасників на ті моменти, коли група відчувається як щось єдине, ціле;

- запропонувати навчальні вправи і, таким чином, дати можливість учасникам спробувати нові прийоми, стратегії поведінки у безпечній обстановці у групі;

- приймати учасників такими, якими вони є.

4. Робоча стадія. Учасники вже дотримуються правил групової роботи і можуть попросити допомоги у інших членів групи. Починають розповідати про свої перші спроби застосувати нові знання на практиці.

Ця стадія може чергуватись з попередньою: учасники можуть багато піддавати сумніву (слова, спільні вправи, дії інших).

Завдання тренера:

- заохочувати спроби учасників відпрацювати отримані навички;
- сприяти розвитку довірчих відносин;
- не залишати поза увагою те, що сталося в групі.

Звернемо увагу на таку гостро актуальну проблему, як материнство у колонії. Досліджуючи проблеми жінок, які відбувають покарання у колонії №74, виявлено, що ставлення жінок до своїх дітей буває різним – траплялися випадки, коли після звільнення жінки залишали їх під парканом колонії, або не забирали з дитбудинку.

На нашу думку, такі умови сприяють девіантному ставленню до материнства, але проблема може бути вирішена, якщо соціальні служби приділять їй більше уваги. Тому пропонуємо ввести у план соціальної роботи колонії №74 тренінг «Мати та дитя».

Організація тренінгу «Мати та дитя» у колонії №74, програму якого наведено у Додатку В.

Мета: створення умов формування почуття материнства та відповідального батьківства, корекції девіантного материнства, створення емоційно позитивного, регулярного контакту дитини та матері протягом усього терміну відбування покарання.

Завдання тренінгу «Мати та дитя» у колонії №74:

- сприяти формуванню материнського інстинкту;

- включити матерів до активної соціально-побутової, творчої та культурно-масової діяльності, орієнтованої на спілкування та взаємодію з дитиною;
- сприяти навчанню матерів щодо взаємодії з дитиною у періоди різних вікових етапів;
- сприяти підвищенню зобов'язань матері щодо належного виховання та розвитку дитини;
- посилити мотивацію матері з виховання фізично та психічно здорової дитини;
- мотивувати матерів на створення благополучної сім'ї після її звільнення.

Ідеї соціального тренінгу:

- попередження відмови матері від дитини та несприятливого впливу матері на дитину;
- формування благополучного образу сучасної сім'ї, зокрема і материнства;
- відновлення/зміцнення сімейних зв'язків;
- сприяння у налагодженні дитячо-батьківських відносин;
- формування відповідального батьківства.

До складу організаторів соціального процесу варто залучити фахівця із соціальної роботи, психолога, лікаря-педіатра, медичний персонал, волонтерів.

Очікувані результати тренінгу «Мати та дитя» у колонії №74:

- зміцнення зв'язку засудженої із сім'єю;
- підвищення психолого-педагогічної освіти матерів;
- підвищення відповідальності матерів за виховання та навчання дітей;
- розвиток творчої ініціативи матерів.

З метою ефективності формування материнського інстинкту необхідно створити умови для спільного проживання матері з дитиною з моменту народження та, як мінімум, протягом першого року її життя.

Необхідно збільшити термін перебування матері у лікарні разом із дитиною після пологів. Переконавати у необхідності грудного вигодовування.

Тренінговий процес має два напрямки:

1. Психологічний – первинна, щоденна робота психолога з матерями щодо виявлення ставлення до вагітності, майбутньої дитини, причини відмови від дитини тощо. Робота з виявлення психологічних проблем матері.

2. Соціальний - взаємодія фахівця із соціальної роботи з матір'ю: проведення заходів щодо формування відповідального батьківства та корекції девіантного материнства.

Зразковий план роботи з матерями:

1. З перших днів вагітності відвідування майбутніми матерями «школи материнства».

- робота з психологом для виявлення та корекції порушень у матері;
- обстеження стану здоров'я матері;
- проведення дослідження рівня готовності до материнства, стереотипів поведінки та сприйняття сім'ї. Можуть бути використані такі методики: «Оцінка дитячо-материнської прихильності», «Незакінчені пропозиції», «Малюнок сім'ї», «Ставлення до дітей» (Тест батьківського ставлення Я.А. Варга, В.В. Столін);
- супровід вагітної та підготовка до пологів (програма передпологової підготовки);
- проведення заходів щодо профілактики можливих депресій, неврозів вагітної жінки;
- дискусії на теми відповідального батьківства; перегляд фільмів (наприклад, «Серце дитини», «Хлопчик у смугастій піжамі»);
- лекції, бесіди «Характеристика особливостей розвитку дітей раннього віку», «Вікова періодизація та формування світогляду у дитини»;

- проведення фотосесії, де майбутні мами створюють образ, інтер'єр, на конкурсі презентують фотографії. Найкращі роботи можуть стати частиною оформлення інтер'єру кімнат, кабінетів, коридорів.

2. Після народження дитини.

- відкриття курсів молодой мами. Теоретичний матеріал та практичні заняття з догляду за дитиною в перші місяці її життя (годування, сповивання, зміцнення здоров'я тощо);

- створення бібліотек, книжкової крамниці зі спеціальною літературою про розвиток дитини, про її виховання, про те, в які ігри та з якими іграшками можна грати тощо;

- організація радіомовлення на території колонії та трансляція інформаційних випусків (під час роботи ув'язнених), підготовлених спеціалістами служби;

- оформлення ігрових куточків для малюків із залученням матерів, оновлення іграшок, виготовлених своїми руками у швейних майстернях;

- ведення матерями щоденника розвитку дитини «Я народився»;

- організація, проведення та участь матерів у конкурсах «Мамина радість». Підготовка матерями свят та розваг для своїх дітей:

- участь у щорічних тематичних фотосесіях «Ми граємо», «Моя дитина найкраща», «Мої перші кроки» тощо;

- участь матерів у створенні дитячих моделей одягу, його виготовлення у швейних майстернях колонії (можлива реалізація), покази мод;

- виготовлення м'яких іграшок (можлива реалізація), розвиваючих ігор (за рекомендаціями фахівців).

Очікувані наслідки тренінгу «Мати та дитя» у колонії №74:

1. Спілкування з дитиною повинне сприяти позитивній зміні поведінки жінок, вплинути на їхню стриманість.

2. Материнські почуття можуть жінці вибудувати правильну життєву траєкторію, й у разі уникнути рецидиву злочину.

3. Створення типу взаємодії – емоційного спілкування матері та дитини.

4. Створення в дитини емоційно-позитивного тону для нормального психічного та фізичного становлення.

5. Профілактика соціального сирітства.

Процес емоційної прив'язки матері до дитини обумовлений біологічними інстинктами, тому має відбуватися планомірно. Саме тому необхідно визначити особливості ставлення ув'язнених жінок до материнства, щоб фахівець із соціальної роботи зміг вибудувати роботу з оптимізації дитячо-батьківських відносин та корекцію девіації материнських емоцій. Реалізація даної мети сприятиме сприятливому результату, який призведе до гармонії у дитячо-батьківських відносин, що позитивно позначиться на материнському ставленні до дитини та на корекції емоційних порушень дітей Будинку дитини.

Висновки до 3 розділу

Отже, дослідивши концепцію соціальної роботи у жіночій колонії на прикладі Чорноморської виправної колонії УДПтС України в Одеській області №74, можемо зробити наступні висновки.

При роботі з засудженими жінками слід враховувати, що найчастіше їх переконання та мотивація поведінки пов'язані із сімейно-побутовими проблемами. Тому особлива увага приділяється таким соціально-демографічним та особистісним характеристикам, як сімейний стан, наявність дітей, ставлення до специфічної лише для них соціальної ролі – дітонародження та виховання дітей. У зв'язку з цим велике значення має збереження позитивних зв'язків із сім'ями, дітьми.

Вправи тренінгу дозволяють засудженим набути ефективні адаптаційні якості та навички соціалізації й адаптації у період перебування у колонії та після звільнення. У результаті проведення тренінгу виявлено, що порушення соціальної адаптації, інфантильний спосіб життя, розрив соціальних зв'язків у поєднанні з асоціальною спрямованістю та особливостями особистості засуджених жіночої статі ускладнюють процес їх ресоціалізації, а також створюють несприятливе мікросередовище у місцях позбавлення волі. Засуджені жінки гостріше, ніж чоловіки, сприймають сам факт ізоляції від суспільства, у них частіше, ніж у чоловіків, відбуваються нервово-психічні зриви, виникають стресові ситуації. Тож особливу увагу потрібно приділяти психологічній допомозі та підтримці засуджених жінок.

Умови у місцях позбавлення волі практично не призначені для формування адекватного материнського ставлення до дітей, оскільки фактично ті діти, які проживають у будинку дитини при виправному закладі, є сиротами. У цих дітей простежуються такі ж особистісні, фізичні, емоційні порушення, що й у сиріт звичайних Дитячих будинків.

Відношення матері до дитини, визначення її ролі для сім'ї має велике значення в процесі роботи з засудженою. Благополуччя дитини, її інтереси та здоров'я мають бути головною метою діяльності органів соціальних служб, держави та сім'ї. Актуальним є запровадження програми спільного проживання матері та дитини до досягнення нею трирічного віку в окремому упорядкованому приміщенні на території виправної установи. Право на спільне проживання матері разом із дитиною має надаватися тим засудженим жінкам, які володіють необхідними материнськими якостями, здатні піклуватися про дитину, виховувати, навчати, захищати дитину. Необхідна ретельна робота, спрямована на реанімацію, відновлення та розвиток втрачених чи деформованих материнських інстинктів.

Тому нами запропоновано ввести тренінг «Мати та дитя» у колонії №74, метою якого є створення умов формування почуття материнства та відповідального батьківства, корекції девіантного материнства, створення емоційно позитивного, регулярного контакту дитини та матері протягом усього терміну відбування покарання.

Реалізація даної мети сприятиме сприятливому результату, який призведе до гармонії у дитячо-батьківських відносин, що позитивно позначиться і на материнському ставленні до дитини та на корекції емоційних порушень дітей Будинку дитини.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Соціальна робота з засудженими жінками має комплексний характер та охоплює широкий спектр обов'язків. Сюди належать психологічні, матеріальні, юридичні та соціальні види допомоги. Жінки, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, потребують особливого підходу. При вирішенні проблем цієї групи слід враховувати їхні особливості: вони більш емоційні, фізично слабкіші, ніж чоловіки, вразливі та схильні до перманентного стресу.

У першому розділі нами розглянуто теоретико-методологічні засади соціальної роботи у місцях позбавлення волі. Огляд першоджерел показав, що соціальна робота у місцях позбавлення волі – це специфічний напрям соціальної роботи, який вимагає окремої прискіпливої уваги. Соціальна робота із засудженими є об'єктивною потребою часу, оскільки вона створює умови для здійснення соціальних прав людей, що опинилися у місцях позбавлення волі. Соціальна робота у цій сфері має важливу суспільну значимість, суть якої виражається, по-перше, у відновленні соціальної справедливості, покаранні злочинця за те, що він скоїв, запобіганні подальшого негативного розвитку, навчанні мирного врегулювання спірних моментів. По-друге – вона покликана зменшити негативні наслідки позбавлення волі як для засудженого, так і для його оточення, особливо для його сім'ї, і, звісно, для суспільства в цілому. Загалом соціальна робота у місцях позбавлення волі повинна формувати передумови для нормального повноцінного соціального функціонування осіб, звільнених з виправних установ.

Нами було розглянуто питання гендерної рівності під час перебування у місцях позбавлення волі. Визначено, що нерівність та дискримінація, з якими стикаються жінки на волі, не тільки присутні, але й збільшуються багаторазово у стінах в'язниці. Необхідно, щоб тюремний режим надавав

піднаглядним жінкам належну підтримку, навчання, охорону здоров'я та можливість користуватися певними правами в цілях їх подальшої реінтеграції в суспільстві. Рівність для жінок не може бути досягнута без надання жінкам-ув'язненим шансів побудувати своє життя заново.

З кінця ХХІ ст. нарощуються ідеї міжнародного гуманітарного права із застосуванням цих прав людини на практиці. У вітчизняній традиції соціальної політики та теорії соціальної роботи проблематика етичних аспектів комунікації у місцях позбавлення волі чим дедалі стає предметом особливої дискусії.

Розглянувши професійно-етичні основи соціальної роботи із категоріями засуджених, ми визначили, що засуджені вимагають поміркоvanого коректного підходу. Одним із аспектів продуктивної соціальної роботи із засудженими є використання адекватних ситуаціям професійних правил та етичних норм. Їхнє дотримання допомагає не лише ефективно виконувати свої професійні обов'язки, але й захищає від професійної деформації та емоційного випалювання, які є досить частим явищем під час роботи у місцях позбавлення волі.

Соціальна робота – це складна емоційно напружена діяльність, що ставить до фахівця особливі вимоги: високий рівень професійних знань і навичок, психічна стійкість, громадська свідомість, висока соціальна мотивація. Важливо, щоб рівень професійної підготовки та особистісні якості соціального працівника відповідали вимогам, які висуває суспільство. Розвинена професійна рефлексія виступає своєрідною запорукою професійної успішності фахівця, оскільки основним показником рефлексивної культури особистості є її здатність працювати в умовах невизначеності. Фактор невизначеності посилює проблемність професійної діяльності соціального працівника ще й у тому сенсі, що існуюче правове забезпечення соціальної роботи, котре покликане регламентувати відносини між суб'єктами та клієнтами соціальної роботи, забезпечувати

впорядкованість діяльності соціальних установ і законність прийняття рішень, не охоплює усіх реальних ситуацій соціальної роботи.

Проте останнім часом відбувся помітний розвиток нормативно-правової бази, яка регулює становище ув'язнених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, але, незважаючи на ці заходи, рівень соціальної підтримки на даний момент все ще залишається недостатнім. Головною метою кримінально-виконавчої системи є виправлення та перевиховання. Оскільки ув'язнені – це одна з найбільш проблемних категорій людей, що мають асоціальні нахили, певні порушення психіки та агресивність, то вона вимагає спеціального підходу з боку співробітників. Це треба вивчати, модернізувати та удосконалювати.

Об'єктивна потреба та цінність даного виду соціальної роботи незаперечні, але разом з тим даний напрямок соціальної діяльності перебуває зараз лише на стадії формування – шляхом накопичення наукових знань і практичного досвіду. Соціальна робота в місцях позбавлення волі сучасної України тільки починає складатися, технології соціальної роботи в даній сфері не чітко позначені, тому часто функції фахівців соціальної роботи у кримінально-виконавчій системі виконують інші працівники даної сфери.

Соціальна робота із засудженими – це професійно комплексна діяльність із надання соціальної допомоги та підтримки, здійснення соціального захисту засуджених, результатом чого є створення умов для соціального позитивного функціонування й удосконалення людини, котра переступила поріг закону.

Огляд діяльності зарубіжних пенітенціарних установ наочно показує, що основною поступальною тенденцією розвитку виправної системи є постійне та цілеспрямоване впровадження в практику роботи сучасного комплексу соціальних заходів з метою гуманізації умов утримання ув'язнених та впровадження сучасних досягнень теорії та практики соціальної науки в реальне життя виправних установ.

Соціальна робота покликана допомагати людині розвиватися як особистості на основі гуманістичних цінностей і не повинна здійснюватися шляхом ломки особистості. Справжня соціальність, як певний тип та ступінь розвитку соціальної свідомості, поведінки й активності в суспільстві можлива тільки при ставленні до себе та до інших людей, як до особистості, при повазі до їхньої індивідуальності, свободи та відповідальності. Саме особистісно-гуманістичний підхід визначає рамки та методи соціальної роботи, вихід за межі якого призводить до деструкції й деформації людини та суспільства.

Спеціаліст із соціальної роботи у виправній установі використовує у своїй професійній діяльності такі технології, як соціальна діагностика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальне посередництво, соціальне консультування, соціальна профілактика, соціальна корекція. Щоб успішно вирішити проблеми засуджених, необхідно використовувати зазначені технології комплексно, оскільки усі вони тісно взаємопов'язані. Без діагностики якість та успішне застосування будь-якої іншої технології неможливо. У свою чергу реалізація однієї з технологій надає інформацію для подальшої діагностики клієнта. Тобто використання цих технологій представляє особливий цикл, мета якого – надавати всебічну підтримку клієнту у справі його перевиховання.

Проблеми жінки, засудженої до позбавлення волі, мають різноплановий характер. Вони пов'язані як з гендерними особливостями (материнство, емоційність), так і з особливостями соціально-правового статусу (потрапляння у кримінальні субкультури, несамостійність). Тому у методології соціальної роботи необхідно сконцентрувати увагу на гендерній специфіці ув'язнених жінок, враховуючи, зокрема, факт материнства.

Існує низка проблем, які закладаються ще до відбування покарання, наприклад, алкоголізм і наркоманія. Тож проблем у жінок-засуджених досить багато, й усі вони позначаються на періоді підготовки до звільнення. Певна низка проблем спостерігається безпосередньо на етапі відбування покарання

(наси́льство, конфо́рмізм), а деякі – в період підготовки до звільнення (проблема побудови соціально-корисних зв'язків, планування працевлаштування та ін.).

Також важливо відзначити, що якими б продуктивними не були методи, форми і технології соціальної роботи, якщо у засудженої не буде стимулу та бажання виправитися, належного результату можна не дочекатися. У засуджених інколи втрачається стимул до позитивних змін, їх долає страх перед виходом на свободу. Тому в першу чергу потрібна психологічна підготовка й моральна підтримка для подальшої ресоціалізації на волі. Окрему увагу соціальний працівник повинен приділити саме збудженню мотивації для змін у засуджених.

Дослідивши концепцію соціальної роботи у жіночій колонії на прикладі Чорноморської виправної колонії УДПтС України в Одеській області №74, можемо зробити наступні висновки:

1. При роботі з засудженими жінками слід враховувати, що найчастіше їхні переконання та мотивація пов'язані із сімейно-побутовими проблемами. Тому особлива увага приділяється таким соціально-демографічним та особистісним характеристикам, як сімейний стан, наявність дітей, ставлення до специфічної лише для них соціальної ролі – дітонародження та виховання дітей. У зв'язку з цим велике значення має збереження позитивних зв'язків із сім'ями, дітьми.

2. Умови в місцях позбавлення волі мало призначені для формування адекватного материнського ставлення до дітей, оскільки фактично ті діти, які проживають у будинку дитини при виправному закладі, є сиротами. У цих дітей простежуються такі ж особистісні, фізичні, емоційні порушення, що й у сиріт звичайних дитячих будинків.

3. Відношення матері до дитини, визначення її ролі для сім'ї має велике значення в процесі роботи з засудженою. Актуальним етапом є запровадження програми спільного проживання матері та дитини до досягнення нею трирічного віку в окремому упорядкованому приміщенні на

території виправної установи. Право на спільне проживання матері разом із дитиною має надаватися тим засудженим жінкам, які володіють необхідними материнськими якостями, здатні піклуватися про дитину, виховувати, навчати, захищати дитину. Необхідна ретельна робота, спрямована на реанімацію, відновлення та розвиток втрачених чи деформованих материнських інстинктів.

Нами запропоновано тренінг «Мати та дитя» для засуджених жінок колонії №74, метою якого є створення умов формування почуття материнства, корекція девіантної поведінки жінок-матерів, створення емоційно позитивного, регулярного контакту дитини та матері протягом усього терміну відбування покарання та після нього. Реалізація даної мети сприятиме позитивному результату, який повинен призвести до гармонізації відносин матері і дитини та корекції емоційних порушень у дітей Будинку дитини. Ще одна частина тренінгу присвячена набуттю цивілізованих комунікативних навичок засуджених, розвитку толерантного спілкування у колективі, адекватної самооцінки та здатності до соціально-професійної самореалізації.

На нашу думку, задля подальшого теоретичного дослідження і розвитку практики соціальної роботи та волонтерства у виправних установах доречно було б розробити методiku міждисциплінарного підходу до проблем засуджених жінок та вирішувати їх у колаборації соціальних працівників, волонтерів, психологів, медиків, представників управління установами. Також вважаємо за доцільне теми соціальної роботи із засудженими у місцях позбавлення волі внести у навчальні програми спеціальностей із соціальної роботи, волонтерства, міжнародних соціальних та волонтерських проєктів.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р №217А (III);
Доступно з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конституція України. Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> ;
3. Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV. Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>;
4. Закон України «Про попереднє ув'язнення». Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> ;
5. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк »від 10 липня 2003 р №1104-IV.
Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-15#Text> ;
6. ЗУ «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»
Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80#Text>
7. ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»
Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>
8. ЗУ «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII; Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
9. Постанова КМУ № 185 «Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг» від 3 березня 2020 р.
Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-%D0%BF#Textm>

10. Наказ Міністра праці та МОЗ від 24.01.2007 № 28/26 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо надання соціально-медичних послуг бездомним громадянам та особам, звільненим з місць позбавлення волі», зареєстрований в Мін'юсті 14.02.2007 за № 129/13396 (із змінами);

Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0129-07#Text>

11. Наказ Міністра праці від 25.04.2008 № 235 «Про затвердження Методичних рекомендацій для фахівців соціальної роботи, спеціалістів органів праці та соціального захисту населення щодо організації роботи з особами, звільненими з місць позбавлення волі».

Доступно з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0868739-20#Text>

12. Абажер, А. (2018). Реабілітація та соціалізація засуджених
Взято з <http://antipytki/2018/01/31/reabilitatsiya-isotsialnaya-adaptatsiya-osuzhdennyh/>

13. Алексеев Н. (2002). Проектування та рефлексивне мислення (с. 92-116).

14. Андреев Н. (2001). Ресоціалізація засуджених у пенітенціарних установах: посібник. (52 с.) Київ : Права людини.

15. Ашмянцева, В. (2015) Міжнародні правові основи охорони материнства та дитинства (С.67–73)

16. Байдарова О. (2014). *Рефлексивні аспекти діяльності соціального працівника. Психологія соціальної роботи* : підручник (С. 337 – 359). Київ: «Основа»

17. Багреева, Е. (2001) Субкультура засуджених та їх ресоціалізація (175 с). Мінськ.

18. Бараш Є. (2016). Зарубіжний досвід соціальної роботи із засудженими. Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби. № 1. (С. 10–17).

19. Бровский, П. (2009) Проблеми соціальної адаптації засуджених, які звільнились з місць позбавлення волі (с. 56-65). Київ.

20. Ветошкин С. (2003) Педагогічна сутність соціальної роботи у закладах відбування покарання (с. 49–55). Київ.
21. Ветошкин, С. А. (2001) Пенітенціарна педагогіка у теорії та практиці (с. 240) Мінськ: «Союз».
22. Виноградова С. Виконання (2015) (відбування) покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками (с. 169-173) Київ
23. Волкова, Т. Н. Проблема виконання покарання та ресоціалізації жінок, засуджених жінок - (с.1995. – 130)
24. Вульфів Б. 3. (1995) Професійна рефлексія : сутність та управління – с. 71-79
25. Галагузова Ю. (2000.) Соціально-педагогічна реабілітація засуджених у процесі їх професійної підготовки (с. 364) Єкатеринбург.
26. Горшенина С. (2013) Етнокультурні цінності як основа становлення особистості. Вісник № 2
27. Григор'єва І, Келас'єв В., Перова І., (2012). Теорія соціальної роботи та реалії соціального благополуччя.
28. Диденко, А. (2007) Психологические основы социальной работы : Томск. - ООО 193 с. «ДиВО»,. -
29. Дубровский, Д. (2002) Проблема идеального. Субъективная реальность(с.368). М. : Канон+,
30. Європейські пенітенціарні правила від 11 січ. 2006 р.
Доступно з http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_032.
31. Завацька, Л. (2008) Технології професійної діяльності соціального педагога : навч. посіб. для ВНЗ– (240 с.) К. : Вид. Дім «Слово»
32. Караман, О. (2011) Принципи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах педагогіки (с. 51).
33. Караман, (2011) Проблема визначення мети соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України. Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин.

нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: І. О. Смолюк (голов. ред.) та ін.]. – с. (128–133. 74). Луцьк.

34. Караман, О. (2012). Професійний портрет соціального педагога пенітенціарного закладу для неповнолітніх. Вісн. – С. 242–249. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Пед. науки. — № 19 (254), ч. II.

35. Караман, О. (2011). Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи як категорії соціальної педагогіки. Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. «Педагогіка. Соціальна робота». — № 21. – С. 69–72.

36. Караман, О. (2010) Філософські основи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими. Вісн. Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, – Вип. 31. – С. 238–248.

37. Казанцев О. (2001) Соціальна робота в пенітенціарних установах. с. 44-59.

38. Козлов А. Введення в професійну діяльність Козлов. - М.: КНОРУС, 2015 - 368 с.

39. Кузнецов М. (2001). Соціальна реабілітація в Швейцарії. с. 4-6. № 8.

40. Кузнецов М. (2003) Організація соціальної служби в пенітенціарних заклад Швейцарії № 11. С.8-9.

41. Кулакова С. (2018). Гендерний аспект роботи з засудженими жінками. (с. 30–31) № 3 (84).

42. Лукьянчук, Е. (2007). Правові та організаційні аспекти соціальної роботи з засудженими. Вологда,– 203 с.

43. Лучко, С. (2012). Співвідношення соціальної та виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань. Нац. ун-т держ. податк. служби України; голов. ред. П. В. Мельник. – – № 2. – С. 459– 472.

44. Макаренко А. Акад. пед. наук, (с. 559)

45. Мардахаев Л. (2013.) Соціальна педагогіка. М.: Видавництво РГСУ: «Омега-Л»,– 817 с.

46. Медведева, Г. П. Профессионально-этические основы социальной работы: курс лекций / Г. П. Медведева. - М: МГСУ, 2020 - 260 с.
47. Мелентьев М.П. Пенитенциарные системы зарубежных стран: Учебное пособие. Киев, 1993. С. 4-11.
48. Методология рефлексии концептуальных схем деятельности поиска и принятия решения / [Н. Г. Алексеев, В. К. Зарецкий, И. С. Ладенко, И. Н. Семенов]. - Новосибирск, СО АН СССР, 1991.-73 с.
49. Минстер, М. В. Психофизиологические особенности женщин, осужденных к лишению свободы / М. В. Минстер // Вестн. Том. гос. ун-та. - 2009. - №319. - С. 117-119.
50. Овсянникова, М. В. Изучение эмоциональной сферы личности осужденных женщин: история и современность / М. В. Овсянникова // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. - 2017. - №2. - С. 54-57.
51. Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України / Н. Олексюк // Social work and education. - 2019. - Vol. 6, no. 1. - С. 40-51.
52. Пантюк И. В. Профессиональные компетенции специалиста по социальной работе [Электронный ресурс] - Режим доступа : <http://lib.znate.ru>.
53. Певная М.В. Значение волонтерства в профессионализации социальной работы в идеологии гражданского общества // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2012. № 2. С. 47-51.
54. Перкова, Н. А. Гендерні аспекти виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі [Текст] / Н. А. Перкова // Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні : матеріали круглого столу (м. Біла Церква, 11 груд. 2008 р.). – Біла Церква : БУППП ДПтС України, 2008. – С. 75–82.

55. Просветительская работа среди женщин, содержащихся в местах лишения свободы совместно с детьми / С. Б. Пономарев [и др.]. — М. : ФКУ НИИ ФСИН России, 2017. — 202 с.

56. Решетников О. Социальное служение (участие молодежи в общественно полезной деятельности) / О. Решетников, С. Тетерский. — Нижний Новгород: Педагогические технологии, 2009. — 68 с.

57. Рубинштейн, С. Л. Принципы и пути развития психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. — М. : АН СССР, 1959. — 353 с.

58. Рыбак, М. С. Ресоциализация осужденных к лишению свободы: проблемы теории и практики [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук / М. С. Рыбак. — Саратов : Саратов. гос. юрид. акад. права, 2001. — С. 34.

59. Скіць, А. В. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях [Текст] / А. В. Скіць // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка / голов. ред. Г. Терещук. — Тернопіль : ТНПУ, 2011. — № 2. — С. 124–129.

60. Современные технологии социальной работы : учеб. пособие / [А. В. Старшинова, Е. Б. Архипова, М. В. Миронова, Е. А. Осипова, С. Н. Панкова, Н. С. Смолина, А. С. Шарф ; под общ. ред. А. В. Старшиновой] ; М-во науки и высш. образования Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. — 168 с.

61. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях: [учеб. пособие] / под ред. А. Н. Сухова. — М. : Изд-во Москов. психолого-социал. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2008. — 384 с.

62. Социальная работа в уголовно-исполнительной системе: Учеб. пособие / С.А. Лузгин, М.И. Кузнецов, В.Н. Казанцев и др.; Под общ. ред. Ю.И. Калинина. 2-е изд., испр. Рязань: Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний, 2006. - 253 с.

63. Социальная работа с осужденным, подвергшимся различным формам притеснения [Электронный ресурс] // Sociology in web. - Режим доступа: <http://www.sociologyinweb.ru/>.

64. Сошина, Л.А. Право осужденной женщины – матери на контакт с ребенком в некоторых нормах международного права / Л.А. Сошина // Сибирский юридический вестник, вопросы уголовного права. – Иркутск, 2015. – № 1(68). – С. 73–79.

65. Таволжанський О. В., Курінна К. І. Міжнародний досвід соціальної роботи із засудженими/ О.В. Таволжанський, К.І. Курінна// Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 2. 2019. – с.190-193

66. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / О. В. Таволжанський; за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. – Х. : Право, 2015. – 192 с.

67. Тюрикова Г. Н., Филатова О. В, Гнездилова И. Ю. Современное состояние и перспективы развития профессионального образования специалистов в области социальной работы в пенитенциарных учреждениях России // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки». 2014. № 2(58). С. 370–374.

68. Теоретические основы социальной работы в пенитенциарной системе ФРГ: аналитический обзор / Ю.В. Яцкова; ФКОУ ВПО Пермский институт ФСИН России. Пермь, 2015. С. 8-11.

69. Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності\\ Керівництво для адміністрації установ виконання покарань та інших посадових осіб. Жінки в місцях позбавлення волі // Управління ООН з наркотиків і злочинності // серія довідників по кримінального правосуддя. - Нью-Йорк, 2008. - 128 с.

70. Филатова О. В., Гнездилова И. Ю. Некоторые аспекты профессиональной подготовки кадров для социально-педагогической работы в пенитенциарных учреждениях в контексте компетентностного подхода // Ученые записки Орловского государственного университета. 2011. № 6. С. 471–476.

71. Храпов, С. А. Индивидуальное и общественное сознание: гносеологические и онтологические аспекты взаимодействия // Научные

ведомости БелГУ. Серия: Философия. Социология. Право. 2009. №8 (63). С. 200–206.

72. Цыбульская, Г. З. Правовое регулирование воспитательного воздействия на несовершеннолетних, осужденных к лишению свободы [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. З. Цыбульская. – Рязань, 2003. – 20 с.

73. Чебоненко, С. О. Концептуальні підходи та наукове забезпечення процесу реформування кримінально-виконавчої системи [Текст] / С. О. Чебоненко // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції : матеріали наук.метод. семінару. – Чернігів : Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – С. 98–105

74. Чекушкина Е. Н. Коммуникативная теория Ю. Хабермаса и культура информационного общества // Теория и практика общественного развития. 2014. № 1. С. 25–27.

75. Чекушкина, Е. Н. Нормативно-ценностное измерение социальной рефлексии в образовательном пространстве// Гуманитар. науки и образование. 2015. № 3 (23). С. 68–70.

76. Чекушкина Е. Н., Родина Е. Н. Социальная рефлексия, взаимодействие, коммуникация, идентификация – творческий диалог субъектов мысли и действия // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2016. Т. 5. № 5А. С. 95–104.

77. Чекушкина Е. Н., Родина Е. Н. Социальная рефлексия и творчество: механизмы самосовершенствования // Теория и практика общественного развития. 2014. № 12. С. 16–19

78. Шаров, А. С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия. Омск : Изд-во ОмГПУ, 2000. 358 с.

79. Шмелева Н. Б. Ценностные ориентации, мотивации и психологические установки в профессиональной подготовке социального работника / Н.Б. Шмелева // Российский журнал социальной работы. - М.: 1997. - №1. - С. 115-124.

80. Шкута, О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 20 с.

81. Ягунов Д.В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій. Одеса : ОРІДУ, 2006. 74 с.

82. Anheier H. Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons / H. Anheier, L. Salamon // Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. – Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 2001. – № 10. – 20 p.

83. Beigbeder Y. The Role and Status of International Humanitarian Volunteers and Organisations: The Right and Duty to Humanitarian Assistance / Y. Beigbeder. – Dordrecht, Boston, London : Martinus Nijhoff. 1991. – 414 p.

84. INVOLVE (Involvement of third country nationals in volunteering as a means of better integration): final project report. European Volunteer Centre [Electronic resource]. – 2006. – 61 p. – Access mode : <http://www.ivr.org.uk/images/stories/Institute-of-VolunteeringResearch/Migrated-Resources/Documents/I/INVOLVEreportEN.pdf>.

85. Sherraden M. S. Effects of International Volunteering and Service: Individual and Institutional Predictors / M. S. Sherraden, B. J. Lough, A. Moore McBride // Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, – 2008. – № 19. – P. 395–421.

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклад угоди про сумісну діяльність

УГОДА № 1/1 про співпрацю

м. Одеса

«__» _____ 202_ р.

Управління Державного Департаменту України з питань виконання покарань в Одеській області (далі – **Управління**) в особі начальника _____, що діє на підставі Статуту, з одного боку і Соціальна установа _____ (далі – **Організація**) в особі голови _____, що діє на підставі Статуту, з другого боку, уклали цю угоду про наведене нижче:

Предмет угоди

1.1. Виконання Закону України від 12.12.1991 №1972-ХІІ „Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення”, указу Президента України від 30.08.2004 №1022/20004 „Про запобігання подальшому поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні, організація і проведення сумісних заходів щодо профілактики розповсюдження ВІЛ/СНІД, туберкульозу та інших інфекцій, просвітницька робота серед наркозалежних та ВІЛ- інфікованих засуджених Одеської області.

2. Зобов'язання сторін

2.1. Організація з метою максимально ефективного виконання завдань Угоди бере на себе обов'язки:

2.1.1. Сприяти роботі Управління, надавати інформаційно-методичну допомогу зі впроваджуваних профілактичних програм і методик у пенітенціарних закладах Одеської області.

2.1.2. Залучати фахівців Організації для проведення сумісних заходів, згідно з Угодою та робочим планом.

2.1.3. Забезпечити підготовку співробітників установ, в т.ч. шляхом опанування ними навичок консультування, до заходів у рамках стратегії «Навчання і підтримки рівними» та інших міжнародних Програм;

2.2. Управління зобов'язується:

2.2.1. Сприяти роботі Організації, надавати організаційну, консультативну і методичну допомогу при проведенні профілактичних заходів, просвітницьких програм у пенітенціарних закладах Одеської області.

2.2.2. Створювати необхідні умови в виправних колоніях Одеської області для проведення заходів відповідних угоди;

2.2.3. Сприяти фахівцям Організації в проведенні соціологічних та епідеміологічних досліджень, анкетування, в розробці інформаційно-освітніх матеріалів по профілактиці ВІЛ, туберкульозу та інших інфекцій, проведення тренінгів та інших спільних заходів відповідно до угоди.

3. Особливі умови

3.1. Ця Угода має некомерційний характер і не переслідує мету одержання будь-яких прибутків.

3.2. Термін дії Угоди встановлюється з моменту її підписання та пролонгується автоматично на наступний рік, якщо Управління та Організація не повідомлять одне одному у письмовій формі про її розірвання до 1 січня поточного року. Будь-яка зміна Угоди та її змісту підлягає письмовому узгодженню сторонами.

3.3. Усі суперечки, що виникають між сторонами за цією Угодою, вирішуються у встановленому законодавством порядку.

3.4. Дана Угода складена у двох екземплярах, які мають рівну юридичну чинність, по одному для кожної зі сторін, і набуває силу з моменту її підписання обома сторонами.

4. Юридичні адреси і підписи сторін

Додаток Б

**Приклад листа на дозвіл на вхід до виконання покарань
соціальних робітників/волонтерів**

«____» _____ 202__ р

Начальнику управління Державного
департаменту України
з питань виконання кримінальних покарань
Одеської області

Шановний _____ !

Згідно з угодою про спільну діяльність від _____ 202_ р. між Соціальною організацією
«_____» та Управлінням Державного департаменту України з питань виконання кримінальних
покарань у Одеській області, просимо Вас на період з _____ 202_ до _____ 202_ р. з метою
провадження проектної діяльності дозволити вхід до наступних установ виконання покарань:

_____ таким працівникам:

1. ППП|
2. ППП
3. ППП
4. ...

Копії паспортів працівників додаються.

З повагою,

Директор

Додаток В

Програма тренінгу для жінок, які відбувають покарання у колонії №74

Назва теми	Структурні елементи теми	Кількість годин
Тема 1. Піклування про дитину	Дитина та її основні потреби Розвиваюча гімнастика Масаж та купання малюка	3
Тема 2. Годування дитини	Переваги годування дитини груддю Основи збалансованого харчування для дітей Страви для малят	3
Тема 3. Розвиток малюка	Основні етапи розвитку плоду Народження дитини Перші досягнення малюка	3
Тема 4. Особливості розвитку дитини до 3 років	Розвиток дитини до 1 року Розвиток дитини від року до двох Особливості становлення дитячої психіки до трьох років	3
Тема 5. Проведення розвиваючих ігор з дитиною	Розвиваючі ігри Використання іграшок для розвитку дитини Розвиток навичок у дитини	3
Тема 6. Гармонійний розвиток дитини	Зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на розвиток дитини Дитячі емоції Агресивність малюка та шляхи її подолання	3

Додаток Г

Програма тренінгу

«Розвиток психологічної стійкості жінок у важких життєвих ситуаціях»

	Тема заняття	Цілі, завдання	Кіл-ть годин
1	Психологічна діагностика	Оцінка вихідного рівня психологічної стійкості особистості, її домінуючого стану та сенсожиттєвої орієнтації.	1
2	Психологічна стійкість. Вступне заняття.	Формування сприятливого емоційно-психологічного клімату групи. Розширення уявлення жінок про психологічну стійкість та її роль у подоланні важких життєвих ситуацій.	2
3	Ресурсні компоненти особистості та їх розвиток.	Розширення уявлення жінок про психологічні ресурси особистості.	2
4	Саморегуляція.	Активізація особистісних ресурсів у напрямі розвитку психологічної стійкості.	2
5	Цілепокладання.	Формування навичок саморегуляції.	2
6	Формування позитивного образу особистості.	Активізація мисленнєвої діяльності та оптимізація цілепокладання щодо майбутнього.	2
7	Повторна психологічна діагностика	Корекція образу особистості, формування позитивного образу.	1
Усього:			10

Правила тренінгу:

(озвучити та узгодити з учасниками)

- Правило конфіденційності: все, що говориться та слухається в групі, не виноситься за її межі. Після заняття третім особам можна розповідати лише про свої власні переживання. Ви не повинні повідомляти нічого про дії, слова та почуття інших учасників.

– Говорити максимально щиро.

- Ви повинні бути максимально реальним, дотримуватися принципу "тут і зараз". Необхідно звертати увагу до поточної події, на поведінку та почуття інших учасників, бути включеним до групової роботи.

- У групі не говорять про інших учасників у третій особі, а звертаються до них, називаючи на ім'я.

Комунікативні ігри

Вправа «Перша літера імені»

Мета: познайомити учасників групи, зняти тривожність.

(Вправа потрібна у разі, якщо люди не знайомі або мало знайомі один з одним).

Інструкція: «Кожен учасник називає своє ім'я та підбирає на першу його літеру прикметник, яке якимось його характеризує, відображає особливості його характеру, його індивідуальності.

Наприклад: «Я - Марина. Я мудра». Отже, починаємо».

Обговорення: Чи вдалося вам запам'ятати всіх членів групи? Чи допомогли в цьому підібрані прикметники?

Вправа "Розкажи секрет".

Мета: найближче знайомство учасників друг з одним, створення довірчої атмосфери.

Обладнання: м'яч.

Інструкція: Кожен учасник по колу передає м'яч, починаючи зі слів: "Ніхто не знає, що я...". Продовженням фрази може бути якась якість, особливість, хобі. (Наприклад: "Розкажу секрет, що я за освітою кухар-кондитер", "ніхто не знає, що я люблю в'язати".)

Обговорення: Чи дало вправу краще запам'ятати один одного.

Вправа "Психологічна метафора"

Мета: Розвиток комунікативних навичок та самовпевненості.

Обладнання: метафоричні карти, пов'язані з архетипами підсвідомого К.Юнга.

Інструкція: Кожна учасниця тренінгу відшукує явища природи або предмет матеріального світу, які мають властивості, що можуть символізувати потрібні особистісні ресурси. Наприклад: море – символ свободи, дерево – символ укорінення, музика - символ гармонії тощо.